

Československý terminologický časopis

5-2.

ROČNÍK V • 1966

5

VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

OBSAH

<i>Eugen Jóna</i> : K začiatkom štúrovskej terminológie	257
<i>Imrich Kabina</i> : Z ďalších aktuálnych otázok právnej terminológie	270
<i>Milan Špárek</i> : K revízi terminológie svahových jevů	282
<i>Jiří Křížek</i> – <i>Jiřina Kuchárová</i> : Poznámky k vývoji českého psychiatrického vyjadřování	292
<i>Josef Krautman</i> : Suffix <i>-dora</i> ve španělské terminologii silničních stavebních strojů	296
<i>Ján Doruľa</i> : O niektorých starých slovenských slovách a právnych termínoch	302

Diskusie

<i>Dušan Zachar</i> : Význam termínov <i>sutinové prúdy</i> a <i>sutinové povodne</i>	308
---	-----

Zprávy a posudky

<i>Ivan Masár</i> : Niektoré otázky terminológie	315
<i>Ján Horecký</i> : Flóra Slovenska I., Všeobecná časť	318

ČESKOSLOVENSKÝ TERMINOLOGICKÝ ČASOPIS
orgán Československej ústrednej terminologickej komisie
pri Prezídiu ČSAV

ROČNÍK V – ČÍSLO 5

Vydáva

YDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED V BRATISLAVE

Hlavný redaktor dr. Ján Horecký, DrSc.

Výkonný redaktor Ivan Masár

Redakčná rada: člen korešpondent ČSAV Jaromír Bělič, dr. Ján Horecký, DrSc., prof. dr. Milan Jelínek, CSc., prof. dr. Eugen Jóna, CSc., Jaroslav Kuchař, CSc., Ivan Masár, dr. Štefan Peciar, CSc.

Redaktor časopisu Andrej Šumec

Technický redaktor Vladimír Štefanovič

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27. Vychádza raz za dva mesiace. Ročné predplatné Kčs 24,-. Jednotlivé číslo Kčs 4,-. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS – ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Gottwaldovo námestie 48, Bratislava. Možno tiež objednať na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS – ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili Polygrafické závody, n. p., závod 2, Bratislava. Povoľené rozhodnutím SNR č. 28204/61. K-15*61236

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966

Kčs 4,-

K ZAČIATKOM ŠTÚROVSKEJ TERMINOLÓGIE

357
5-22

Eugen Jóna

1. 1. V doterajších štúdiách o Ludovítovi Štúrovi a jeho dobe sa osvetlili mnohé stránky účinkovania jeho samého i jeho spolupracovníkov,¹ skúmala sa i jeho účasť pri utváraní spisovnej slovenčiny a študovalo sa jeho jazykovedné dielo,² ale výskum vzniku a formovania spisovnej slovenčiny nielen v zložkách formálnych, ale i v slovnej zásobe s využitím príslušného materiálu v relatívnej úplnosti doteraz nie je ukončený.³ V tejto štúdii chceme analýzou niektorých skupín termínov ukázať, ako Štúr postupoval pri ustaľovaní slovnej zásoby nového spisovného jazyka v oblasti terminológie.

1. 2. Nový slovenský spisovný jazyk uviedol sa najprv do

¹ Staršia literatúra o L. Štúrovi je zachytená v knihe J. V. Ormisa *Bibliografia Ludovita Štúra*, Bratislava 1958. Nové hodnotenie L. Štúra a jeho doby je v zborníku *Ludovít Štúr, Život a dielo, 1815–1856*, Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1956. Pri vypracovávaní referátov tohto zborníka využívala sa všetka staršia odborná literatúra (J. M. Hurban, J. Vlček, J. Škultéty, H. Turcerová, M. Hodža, A. Pražák, S. Š. Osuský, D. Rapant, M. Pišút, A. Mráz, K. Goláň atď.) i korešpondencia štúrovcov z archívov i z Ambrušovho vydania (*Listy L. Štúra I*, čiastočne i II. a III.). Z novej literatúry významné publikácie sú: Elena Városovová, *Slovenské obrodenecké myslenie, jeho zdroje a základné idey*, Bratislava 1963; Jozef Butvin, *Slovenské národnosť a hnutie (1780–1848). K otázke formovania novodobého slovenského buržoázneho národa*, Bratislava 1965; Mária Ivanová-Šalingová, *Príspevok k štýlu štúrovskej prózy. Štýl prózy Jána Kalinčiaka*, Bratislava 1964 a i.

² Po prácach R. Trísku, L. Nováka, J. Horeckého a i. vyšiel jubilejný zborník Slovenskej reči, venovaný L. Štúrovi (SR XXI, č. 3–4, 1956, 129–260).

³ V Ústave slovenského jazyka SAV sa osobitne excerpoval od r. 1951 jazykový materiál z najdôležitejších diel štúrovskej literatúry a tvorí osobitnú kartotéku v lexikálnom archíve.

krásnej literatúry,⁴ hoci pôvodne L. Štúr so slovenčinou chcel vystúpiť v novinách.⁵ Úmysel vydávať noviny pôvodne v tradičnej češtine popri príspevkoch v bernoláčtine Štúr zmenil pre vážne príčiny. Na začiatku 40. rokov XIX. storočia, keď Štúrova generácia vstupovala do verejného života, v Uhorsku proces formovania jednotlivých národností na moderné národy vyvrcholil. Staré formy politického, hospodárskeho a kultúrneho života už nedostačovali. Výrazne sa táto skutočnosť prejavila vo vývine národných jazykov, ktorým mala ustúpiť latinčina ako „diplomatická“ reč z úradov a ako vyučovacia reč zo škôl. Maďarské vládnuce kruhy na miesto latinčiny (a nemčiny) vo všetkých jej funkciách usilovali sa uviesť maďarčinu, hoci sami Maďari vo vtedajšom Uhorsku boli v menšine. Pojem uhorského národa (*natio hungarica*), chápaný za feudalizmu v zmysle geograficko-politickom a stavovskom, stotožnili s pojmom novodobého maďarského národa. A tak mnohorečový „uhorský národ“ mal sa stať podľa týchto predstáv jednorečovým maďarským národom, t. j. nemaďarské národnosti v Uhorsku sa mali pomaďarčiť. Proti legálnej aj ilegálnej maďarizácii⁶ postavili sa zástupcovia všetkých uhorských národností, ale zemianstvo a mešťanstvo maďarizačnému tlaku vo veľkej miere podliehalo. Slováci, rozdelení do polovice XIX. storočia jazykove (berňoláčtina: čeština – bibličtina), jasne si uvedomovali, že ide o bytie slovenskej národnosti. Jedni videli záchranu Slovákov pre Slovanstvo v obetovaní vlastnej kmeňovej individuality a v bezvýhradnom priklonení sa k českému národu a jeho kultúre i jazyku (J. Kollár⁷ a i.), druhí videli túto záchranu v prebúdzaní vlastného ľudu a v upevňovaní jednoty národa získavaním všetkých jeho vrstiev a tried pre národné hnutie (zakladaním spolkov, vydávaním kníh a časopisov, najmä politických novín, neskoršie za revolúcie

⁴ Janko Rimavský, *Svojim Vrstovníkom na pamiatku*. V Prešporuku 1844; Nitra II, 1844 atď.

⁵ Daniel Rapant, *Štúrove „Slovenske Narodnje Novini“*. Zápas o ich povolenie, Elán IX, 1938/39, č. 7–8, str. 8–9. Porov. i SR XXI, 1956, 137.

⁶ Daniel Rapant, *K počiatkom maďarizácie I.–II.*, Bratislava 1927. *Ilegálna maďarizácia 179–1840*, Martin 1947.

⁷ Ján Kollár, *Cestopis obsahujúci cestu do horní Italie...*, novšie vyd. Praha 1862, 264–265. *Hlasové o potrebe jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravy a Slováky*, Praha 1846, 101 n.

i ozbrojeným povstaním⁸). Ohniskami tejto činnosti boli popri sídlach významných národovcov spočiatku študentské spolky a krúžky. V najdôležitejšom takomto ohnisku – v Bratislave – vykryštalizovala sa i myšlienka nového spisovného jazyka, ktorý by nahradil tradičnú češtinu a bernoláčtinu a bol spojivom celého národa, ktorý by splnil želanie mnohých Slovákov mať osobitný spisovný jazyk ako najdôležitejší znak národnej samobytnosti a pomohol v obrane jednotného národa ako nástroj, zbraň v ideologickom a politickom boji.⁹

1. 3. Rozhodnutie vydávať noviny v slovenčine stalo sa v čase opätovných žiadostí o ich povolenie, ako vyložil D. Rapant,¹⁰ t. j. v rokoch 1842–43. V máji r. 1842 v žiadosti o povolenie novín uvádza sa ešte plný názov český („Slovenské Národní Noviny“ s prílohou „Orel Tatránsky“), ale v novej žiadosti (v poradí už štvrtej) z 21. februára 1843 názov sa uvádza po slovensky (Slovenskije Národňje Novini). Pravda, už v prvej žiadosti sa myslelo – ako sa naznačuje i v odporúčaní superintendenta Pavla Jozeffyho – na slovenský variant spisovnej češtiny, pretože nová čeština pražských novín („české nářečie“) na Slovensku pre mnohých bola nezrozumiteľná. Slovenské noviny ako budúci predplatitelia si výslovne žiadali turčianski zemania (146 podpisov), oravské katolícke knazstvo a i.¹¹ Noviny pri formovaní moderných národov – slovenských i neslovenských – mali neoceniteľný význam. Pri nedostatku vlastných novín na Slovensku sa čítali české noviny vychádzajúce v Prahe, „ilýrske“ vychádzajúce v Záhrebe, maďarské vychádzajúce v Pešti, nemecké vychádzajúce v Bratislave a vo Viedni, teda v rámci rakúskouhorskej ríše, ale aj zahraničné. Pred revolúciou r. 1848/49 podobnú úlohu ako noviny mali aj nemecky písané politické brožúry¹² vychádzajúce z cenzúrnych príčin najmä v Nemecku (Hojč, Šuhajda, Čaplovič, Világosváry-Tomášik, Štúr a i.). V novinách a brožúrach vypracúvali sa základné pojmy súvisiace s formovaním novodobých národov (Volk, Volkstümlichkeit, Sprache, Nation,

⁸ Porov. uvedenú knihu J. Butvina a práce D. Rapanta.

⁹ Porov. práce Milana Hodžu, Milana Pišúta, Daniela Rapanta a i.

¹⁰ D. Rapant, *Stúrove „Slovenskije Národňje Novini“*, Elán IX, 1938–39, č. 7–8, str. 8–9.

¹¹ Porov. SR XXI, 1956, č. 3–4, 138.

¹² Porov. D. Rapant, *Slovenské povstanie r. 1848–49*, Martin 1937 (zo slovenského hľadiska), A. P r a ž á k, *Slovenské studie*, Bratislava 1926, 55 (z českého hľadiska).

Nationalität, Vaterland atď.), ako už prv sa pracovalo s pojmi-
mi Sprache, Mundart (Šafárik), vzájomnosť, kmeň, nárečie
(Kollár) ap. V novinách písaných novým spisovným jazykom,
slovenčinou, bolo treba vyjadriť tieto pojmy, známe niektorým
Slovákovi v nemeckom, latinskom, maďarskom, českom, srbo-
chorvátskom a inom rúchu, po slovensky. Z takejto potreby
vznikali prvé štúrovské odborné termíny v publicistickej praxi,
v odbornej vedeckej a popularizačnej činnosti Ľudovíta Štúra,
J. M. Hurbana, M. M. Hodžu, D. Licharda a iných štúrovských
publicistov a odborných spisovateľov. Sústavné pokusy o tvo-
renie termínov, napr. filozofických a iných u Michala Godru,
v prvých rokoch štúrovej slovenčiny neboli časté.¹³ Termi-
nológiu pre toto obdobie je ťažko presne oddeliť od ostatnej
spisovnej slovnej zásoby.¹⁴ Termín (názov) tu chápeme širšie,
ako sa to robí v prítomnosti¹⁵ („pomenovanie pojmu vymedze-
ného definíciou a miestom v systéme pojmov daného vedného
odboru“).

2. 1. Situáciu pri budovaní slovnej zásoby nového spisovného
jazyka dobre vystihol sám Ľ. Štúr hneď na začiatku vydávania
Slovenských národných novín, keď analyzoval vnútorné ťaž-
kosti ich vydávania, najmä otázku reči: „Národ, ktorí v nau-
kách (scientia) málo čo dosjal v svojej reči vivjedou, ktorí
pospolitjeho viššjeho života ňemau, ňemá na predmeti (ob-
jectum) tjeta viššje aňi slou a preto, chťjac sa aj na to raz
dať, musí si alebo tvorením alebo požíčávaním slou pomáhať
a to mi tjež urobiť musíme.“¹⁶

Tento program pri budovaní spisovného jazyka vidí Štúr
nielen v obohacovaní slovnej zásoby tvorením nových slov

¹³ *Príhovor ku vedecko-slovenskému názvoslovú*. Podau: Michal
Godra, učbár, Slovenske pohľadi II, 1851, 95–103, 115–121. Porovnaj
rozbor u J. Horeckého (*Základy slovenskej terminológie*, Bratislava
1956, 12–16).

¹⁴ Porov. J. Horecký, *K charakteristike štúrovského lexika*, Lin-
guistica Slovaca IV–VI, 1946–48, 279–298; E. Jóna, *Štúrovské základy
slovenského slovníka*, SR XXXI, 1966, 69–75.

¹⁵ ČSTČ III, 1964, 129 n.: *Zásady koordinácie českej a slovenskej ter-
minológie*. Porov. i R. Kocourek, *Termín a jeho definice*, ČSTČ IV,
1965, 1–25; L. A. Kapanadze, *Termín a terminológia*, ČSTČ V, 1966,
1–12, kde sa uvádza i bohatá literatúra, najmä česká a ruská.

¹⁶ *Ohlas o slovenských Národných Novinách a Orlovi Tatránskom*.
V Prešporku, 1948 dna 15. lipňa (Junia). Str. 3.

(z domácich základov) a požičianím slov (z iných jazykov), ale i adaptovaním existujúcich slov ľudovej reči pre nové potreby spisovného jazyka.¹⁷ Pritom nevydeľuje osobitne prostriedky vedy („nauky“), nehovorí výslovne o odborných termínoch. Vzťah odbornej terminológie (ako súhrnu odborných termínov používaných v niektorom vednom alebo výrobnom odbore) k ostatnej slovnej zásobe spisovného jazyka v jeho začiatkoch alebo v čase radikálnej reformy, ako je konštituovanie spisovného jazyka stredoslovenského typu, je iný než v časoch jeho všestrannej rozvitosti a vypracovanosti. Štúrovi išlo spočiatku predovšetkým o formovanie jadra spisovného jazyka, o uzákonenie jeho formálnych zložiek (pravopis, výslovnosť, tvaroslovie). Je pravda, že pri rozličných funkciách štúrovského jazyka diferencovali sa postupne i výrazové prostriedky štúrovského jazyka, teda v odbornom vyjadrovaní aj odborné termíny. Odborné termíny sa utvárali v jazykovej praxi ako ostatné tzv. kultúrne slová v tom procese, ktorý sa označuje ako štandardizácia.¹⁸

S odbornými termínmi Štúr zaobchodil rovnakým spôsobom ako s neodbornými slovami aj pri ich vysvetľovaní. Hneď na začiatku práce v novinách prijal zásadu, že bude zrozumiteľný. Keď použil nejaké málo známe alebo celkom neznáme slovo, vysvetľoval ho hneď v texte cudzimi ekvivalentmi alebo domácimi synonymnými výrazmi uvedenými v zátvorkách.¹⁹ Takúto prax uplatňoval i v prvých svojich slovenských vedeckých prácach (Nauka reči slovenskej a Nárečja slovenskuo z r. 1846).

Medzi týmito málo známymi slovami boli popri termínoch utvorených z domácich základov alebo prevzatých z češtiny, resp. staršej domácej spisovnej normy²⁰ i synonymá alebo tautonymá z rozličných krajov, napríklad: *hrad* — *kamenec* [Ľepšíateľ... posipau cestu akobi hradom (kamencom) gúl strjelajúc, Orol tatránski 212], *stajňa* — *maštal* (Dobří hospodár ňedopúšťa i zo svojích stajní (maštal) hnojňici bez potrebi odčekať... , OT 64), *cudzí* — *stranní* [Obec a pospolitost

¹⁷ „Na naše šťastja je naša Slovenčina veľmi bohatá, ktorej rozličnje slová sa ak k vijadreňú vecí višších dobre spotrebuvat dajú...“ tamže, str. 3.

¹⁸ Porov. SR 31, 1966, 98.

¹⁹ SNN, *Ohlas*, str. 3.

²⁰ Niektoré príklady som uviedol v SR 31, 1966, 74.

zostali mu cudzje (strannje) SNN 1845, 97 a], *vňešni* (= von-kajši) [K tomuto vňešních (externus, äusserlich) potreb málo treba, SNN 1843 17a] atď. Výnimočne sa takto vysvetľuje i tvar *ňjet* [Kde ňjet (non est, ist nicht) poznaňja tam aňi ňjet zadosťurobeňja potrebám takímto, tam ňjet napraveňja, SNN 1845, 1].

V Štúrových jazykovedných prácach síce nenachodíme systematicky vypracovanú teóriu termínov, ale v súvislosti s cudzími slovami uvažoval aj o termínoch.²¹ Zásadne súhlasí, že s cudzími myšlienkami nemožno prijímať všetky cudzie slová, ale len tie, ktoré už nie sú majetkom len jedného národa, lež všetkých vzdelaných národov. Také slová sú akoby zrastené s vecou, žijú v predstavách všetkých vzdelancov. Takým sa mu zdá napr. *barometer* proti českému *tlakoměr*, *elektřina* proti *mluno* a i.

Slovó *barometer* sa mu zdá európske („v užitku evropejském tak vbité jak peníz“), každému známe ako „nástroj tíž povětrí ukazující,“ kým *tlakoměr* vraj neobjasňuje pojem („A o čem ten tlakoměr pochop dává?“). Nové slová (termíny) podľa Štúrovej mienky treba tvoriť v prípade, že by sme mali prijať s vecou výraz „jen jednomu národu vlastní“. Slovo *mluno* uviedol ako príklad, ako podľa neho netreba nahrádzať medzinárodné termíny domácimi z neznámych základov, pretože sa tak veci „slovy těmi zavřené“ nestanú „lidu světlejšími, přístupnějšími“.

Ako vidieť, Štúr sa tu stavia kriticky k obrodenským neologizmom a purizmu vo vtedajšej češtine (J. Jungmann a jeho škola, u nás Ján Kollár a i.).²² Výslovne však uvádza, že sám je nepriateľom „nakvašení jazyka s cizotou, jakové asi Poláci si dovolují, a radí srdečně k presnotě a čistotě jeho, avšak bez násilí jazyku, bez ujmy věci.“²³ Kde krásny náš jazyk výborne vec vyjadruje, treba sa varovať cudzoty, ako sú slová *excommunicovánj*, *existencý*, *substance*, *praelekcý*²⁴ a i. Pri tom je proti slovám značkovým, ako je napr. *mluno*, odporúča

²¹ O rozboru jména přídavného..., Tatranka II, 4, 71 a n.

²² Porov. Alois Jedlička, *Josef Jungmann a obrozenská terminologie literárně vědná a linguistická*, Praha 1944, a Kollárovu kritiku Palkovičova slovníka v Kroku I, 1823, Sv. 4, 128–41.

²³ Tatranka II, 4, 77.

²⁴ V Tatranke sa podľa zásad J. Palkoviča tlačilo i r. 1842 tzv. bratským pravopisom.

skôr slová opisné, ako je *obrazárna*, *výraz* atď. Štúr vidí v nadmernom tvorení neologizmov nebezpečenstvo v tom, že „týmto slovům ani vzdělanější v národu našem, nenaučivše se jích v nějaké terminologii, neporozumějí, k věci samé nějakou nevoli pocítí, a umějíce ještě jiný jazyk, raději v tom s věcí se obíratí budou, majíce tam slova běžná, evropská, povšechně známá“.²⁵

Štúr neschvaľuje ani snahu vyjadriť („vyraziť“), cudzie slová vždy jedným slovom, napr. proti slovu „vstupňenka“ odporuča „lístek vstupný“.²⁶ Tendenciu po univerbizácii, ktorá dnes v našich jazykoch existuje, Štúr vo svojej dobe zrejme nevybadal. Ďalší vývin našich spisovných jazykov pri slovách typu *mluno* dal Štúrovi za pravdu, hoci v teórii terminológie sa poukazovalo na výhody značkových slov vo funkcii termínov.²⁷ Pokiaľ ide o typ reprezentovaný dvojicou *barometer* — *tlakomer*, vývin išiel iným smerom, než chcel Štúr. V ďalšom vývine sa zachovávajú ako synonymá obe slová: jedno ako medzinárodné prevzaté slovo, druhé ako domáce zložené slovo. Takéto dvojice termínov sú v našich jazykoch bežné v jazykovede a iných odboroch.

Štúr bol presvedčený, že novotvary, ktoré majú nahradiť európske vedecké termíny, v budúcnosti sa neudržia, „neb potomci naši(!), dále již ve věci postoupili nás, zaujati touto, k slovům povšechně evropským přílnou, a naše stvůry ad quondam dicta položí“. Pri tvorení nových názvov odporuča robiť to „v nedostatku akademie pro řeč naši, s poradou starších zkušenějších, v jazyku našem zběhlých mužů“.²⁸

Tieto názory ukazujú, že Štúr sa už pred rozhodnutím o slovenčine ako spisovnom jazyku vážne zamýšľal nad terminologickou problematikou, i keď sám nevypracoval ucelenú teóriu terminológie.

3. 1. Pri termínoch *národ*, *kmeň*, *jazyk*, *nárečie* ap. L. Štúr — ako aj iní vedúci štúrovskí autori — vychádzal z teórie a praxe generácie P. J. Šafárika a J. Kollára, ale ich pojmový obsah upravoval v tom smere, ako si vyžadovali pomery v jeho dobe, ako sa vyvíjali príslušné pojmy v myslení jeho súčasníkov uprostred tuhých národnostných bojov. P. J. Šafárik

²⁵ Tatranka II, 4, 76.

²⁶ Tatranka II, 4, 76.

²⁷ Niektoré názory uvádza už J. Horecký v *Základoch slovenskej terminológie*, Bratislava 1956, 50 a i.

²⁸ Tatranka II, 4, 76–7.

a J. Kollár hovorili o slovanskom jazyku (Sprache) a jeho nárečiach (Mundarten) a paralelne o slovanskom národe a jeho kmeňoch.²⁹ V knihe *Slovanský národopis*³⁰ Šafárik sa pokúsil pre tento okruh termínov o novú nomenklatúru *plemeno — čeľaď — kmeň — národ — vetvy a ratolesti* a ďalej *jazyk — mluva — reč — nárečie — podrečie — rôznorečie*. V tejto sústave bol pojem a termín *kmeň* nadradený pojmu *národ*, kým prv sa *národ* nadraďoval *kmeňom* podobne ako i v prítomnosti (Šafárikovi išlo o nomenklatúru s ohľadom na celé ľudstvo a jeho jazyky). Pri klasifikácii slovanských jazykov slovanský jazyk sa delí na „mluvu“ juhovýchodnú a západnú, juhovýchodná sa delí na reč ruskú (s nárečím veľkoruským, maloruským a bieloruským), bulharskú a „ilýrsku“ (s nárečím srbským, chorvátskym a korutansko-slovenským) a západná sa delí na reč „leskú“, českú (s nárečím českým a „uhorskoslovenským“), lužickosrbskú a polabskú.

Šafárikove návrhy sa neujali všeobecne, zo štúrovcov ich čiastočne prijal M. M. Hodža vo *Větine* o slovenčine³¹ s tou zmenou, že hovoril o reči slovenskej dolnej (so staroslovenčinou a ilýrčinou) a hornej (s novoslovenčinou a češtinou). Štúr vo svojich prácach, pokiaľ sa pridržal Kollárových a Šafárikových názorov, narábal s protikladmi *národ: kmeň* a *jazyk: nárečie* (*podrečie, rozličnorečie*), najmä v knihe *Nárečja slovenskuo alebo potreba písania v tomto nárečí* (1846). Keď v *Nauke reči slovenskej* (1846) v úvode načrtáva svoju teóriu jazyka, reč (vo význame franc. *le langage*) definuje ako „najrozličnejších predstaveň ľudských predmetní sveta v duchu spôsobených zvukovo virazeňja“.³² Rozličné reči (tu už vo význame franc. *langue*) podľa Štúra náležia rozličným plemenám ľudstva. Plemeno sa môže deliť na viac kmeňov, ktoré majú „pokrvné príbuzné“ reči. Rozličnosť rečí vykladá ako následok odďaľovania a približovania i vplyvu rozličných kmeňov a národov. Keď sa svojimi rečami ďaleko odlišia, „nezovjeme ich aňi vjacej kmenami ale rozličnými národami, ako aj reči ich ňevoláme nárečjami ale rečami“. Ako vidieť, kritérium

²⁹ P. J. Šafárik, *Geschichte der slavischen Sprache u. Literatur nach allen Mundarten* (1826); J. Kollár, *O literárnej vzájemnosti medzi kmeny a nárečiami slavskými* (prvý raz v Hronke 1836) atď.

³⁰ *Slovanský národopis*, nové vydanie, Praha 1953, 14 a n.

³¹ *Větín o slovenčine*, Levoča, 1848, 12 a n.

³² *Nauka*, str. 2 a n.

na rozlíšenie pojmov kmeň a národ je jazykové: väčšia alebo menšia odlišnosť alebo príbuznosť, blízkosť jazykov, resp. nárečí.

3. 2. Vo význame dnešného termínu *pranárod*, *prajazyk* (pôvodný národ a jazyk, z ktorého sa vyvinuli jazyky nejakej jazykovej rodiny čiže skupiny) Štúr používal termín *prvonárod* a *prvostok reči*. Zdá sa, že sa vyhýbal slovu *jazyk* alebo aspoň dával prednosť výrazu *reč*, okrem iného aj preto, lebo termín *reč* sa zdal pravdepodobne neutrálny vo vzťahu k pojmove vyhraneným termínom *jazyk: nárečie* (Sprache: Mundart) v zhode so Šafárikovými a Kollárovými teóriami. V združenom pomenovaní *spisovná reč: spisovný jazyk* sa oba výrazy (popri zriedkavom *spisovnuo nárečja*) používali synonymne, a to v publikáciách, ktoré redigoval Štúr aj iní štúrovci, napr.:

Tento pán je aj znafel aj vrúci milovník dosavádnej aj u nás z večjeho dželu *spisovnej reči* českej (Nitra II, 1844, 235), ... Následok bou ten, že sme hubili sami seba, nepovážac potrebnosť jednoty v *reči spisovnej* (OT I, 1845, 120), ... Toto (ä) ale ako pokútno a krem toho hiňuje do *reči našej spisovnej* ňenáleží (L. Štúr, *Nauka*, 1846, 15), ... Tí, čo spisujú knihy v *rečiach spisovných* (Hodža, *Větin*, 1848, 137); Mí Slováci do terajších časou v *jazyku spisovnom* zjednotení sme ňeboli (OT I, 1845, 120); Tím večním rozličnosťam a hádkam, akje u nich v *jazyku spisovnom* a dobropise panujú, už raz šťastni koňjec urobili (OT I, 1845, 144); Toto ňje je žjaden duovod oproti rozmnožeňú *spisovných Slovanských nárečí* (Štúr, *Nauka* 1846, 15) atď.

V spojení *materinská reč* ide o združené pomenovanie, ktoré sa podnes používa v bežnom i odbornom vyjadrovaní, napr.: Za základní prostrjedok položila sa vo všetkom reč maferinská slovenská (OT I, 1845, 181), uhorská ústava ňikdi užívajňa rozličných krajinských alebo materinských rečí národov v Uhorskej obidleních ... ňezakázala a ňezabráňila (SNN, 1847, 681) atď.

Vo voľných spojeniach *reč* a *jazyk* používajú sa ako synonymá v bežnom i odbornom vyjadrovaní. Pod vplyvom latinského termínu *lingua* ustálil sa ako odborný termín *jazyk* aj v češtine a slovenčine ako u ostatných Slovanov. Už A. Bernolák pokladal *jazyk* a *reč* za synonymá,³³ sám Štúr a jeho spolupracovníci dávali prednosť pri bežnom vyjadrovaní slovu *reč*, ale v odbornom vyjadrovaní, keď ide o zaradenie do terminologickej sústavy, používa sa výraz *jazyk* a jeho odvodeniny, napr.:

³³ *Slovár slovenskí* IV, 2703.

Indoeuropejske reči sú koruna všetkých *jazikou* ľudských (Štúr, *Nauka*, 1846, 20), Prvý zväzok obsahuje článok o *jaziku* napospol, o rozličnosťach *jazikových* a dačo aj o starožitnosti Slovanov (OT I, 1845, 128); Mňa sa ňepáči pán, ktorí zo svojich a medzi svojimi poddanými žijúc, týchto *jaziku* zhola ňerozumje (SNN, 1847, 635); Maďari tím nás pomilíf chcu v našom živote národnom, že Slováci v literatúre vođdi cudzími *jazikami*. . . účinkovali (SP, 1846, 15); Predvety o Slavianskom *jazyku* a jeho nárečiach (Hodža, *Větin*, 1848, 5); Čo sa tíka *jazikospitu* (Philologie), bou Kopitár žjakom Dobrovskjeho (OT I, 1845, 16); Našich mladých *jazikospitcou* bi sme prosili, kebi sa do zobrazňja tohoto spisu pustili (SP, 1847, 50); Odmennje otázki, ktorje akademja teraz vidala sú: *jazikospitná* (SNN, 1848, 35); Menšje slohovje a *jazikovje* chibi rozumje sa musí a má si Redakcia k svojim potrebám prumerano opraviť (SP, 1846, 14); Každá dolinka a každi vrštek má svoje nuance zvikovje, *jazikovje*, aj odevovje (Nitra II, 1844, 186); Má tjež vzdelených *jazikoznalco*, ktorich pomocou i vedi i umeňja druhých národou jej prístupnje zostávajú (SP, 1847, 31); Turci *jazykoznanstvu* na nohi pomuožu! (SNN, 1846, 514) atď.

Slovo *mluva*, v bežnom dorozumievaní málo používané, ako jazykovedný termín i s odvodenými slovami používa sa ako synonymný výraz u štúrovcov veľmi málo, napr.:

Na dve *mluvy* rozchádza sa slovančina (Hodža, *Větin*, 1848, 11); Kňihu túto porúčame sl. obecenstvu, že sa ona *mluvospitu* (philologie) tíka (SNN, 1848, 99); Zveládu dopomohli nado všetko *mluvospitom* (Hodža, *Větin*, 1848, 36) atď.

Ovodené slová *nárečie*, *podrečie*, *rozličnorečie* boli prezaté z češtiny ako ekvivalenty cudzích termínov *Mundart*, *Dialekt*. Výraz *nárečie* používa sa niekedy v zmysle spomínaných teórií P. J. Šafárika a J. Kollára i ako ekvivalent cudzích termínov *lingua*, *Sprache*, napr.:

Či mi skutočne máme vlastnuo *nárečja*, či je to ňje len *rozličnorečja* Češtini (Štúr, *Nauka* 1846, VII); Mohlo bi sa ale zo všetkých *podrečí* Slovenských to čo je dobrjeho pozbierať. . . (OT I, 1845, 49), Kde v ktorom národe kmene sa nachádzajú, musja biť tam rozličnje spusobi hovoreňja jedneho spoločneho jazika, ktorje rozličnje spusobi *nárečjami* (dialectus, Mundart) zovjeme (Štúr, *Nárečja* slovenskuo, 1846, 10), Predvety o Slavianskom jazyku a jeho *nárečiach* (Hodža, *Větin* 1848, 5), A práve preto nám ktoruokolvek *nárečja* slovenskuo ňesmje biť cjelom, ale hiba nástrojom pracuvaňja (Domová pokladňica, 1847, 239) atď.

3. 2. Pojmy *ľud*, *národ*, *národnosť*, *kmeň* a príslušné termíny

používajú sa u štúrovcov často striedavo, zamieňajú sa.³⁴ Podobne ako termíny *jazyk* a *nárečie* v jazykovednej terminológii i termíny *národ* a *kmeň* v historickej, resp. etnografickej terminológii sú viac-menej presne definované a zaradené. V neodoborných štýloch slovenčiny slovo *národ* malo – okrem významu „narodenie“ (od národa = od narodenia)³⁵ – význam „ľudia“, „ľud“, t. j. isté množstvo ľudí bez ohľadu na organizovanosť ap. Ako sa kryštalizovalo terminologický význam slova *národ*, vidieť napríklad z týchto dokladov zo začiatkov štúrovskej literatúry:

Ale o vecach višších, o *národe*, o svete... je medzi nami ešte málo slov (H o d ž a, *Dobruo slovo*, 1847, 4); Nejedna hviezda človečenstva zhasla, nejeden *národ* zkvitou a zahinuv (OT I, 1845, 4); Jeho tjež zaujímajú dejimi vlasí svojej a *národa* (OT I, 1845, 2); Teraz... panuje najvetší zmatok v spoločenskom živote uhorských *národov* (Nitra III, 1846, 42); Korene tje podzemskje sú určeňja *národou* na zemi (SP 1846, 2); On (ľud obecni) je podstatnou (essentialis, wesentlich) čjastkou *národa* nášho (SNN 1845, 2); Vedomja seba, *národa* jako *národa* je každjemu záмок bezpečni (Š t ú r, *Nárečja* 1846, 18); Ludskuo pokolenia, ľudstvo, človectvo delí sa na rozličné pleměná, čelěde, kmeny a *národy* (H o d ž a, *Větin*, 1848, 5) atď.

Inak je termín *národ* určený z významovej (pojmovej) stránky ekvivalentmi v cudzích známych jazykoch: nem. *Nation*, maď. *nemzet*, menej často nem. *Volk*, maď. *nép*,³⁶ ako sa uvádzajú vo vtedajších slovníkoch. Štúr však nepokladal za potrebné termín *národ* vykladať ako iné neznáme termíny nemeckým a latinským termínom. Vo svojich prácach – ako pred ním Kollár a Šafárik – termín *národ* používal často nielen vo význame „ľud“, ale hovoril i o starovekých a stredovekých *národoch*; slovo *národnosť* na označenie takéhoto spoločenstva za feudalizmu ani v náznakoch sa u neho nevyskytuje.

Výraz *národnosť* ako termín sa používa na začiatku formovania štúrovskej slovenčiny vo význame nem. *Volkstümlich-*

³⁴ Tak je to i v češtine. Pozor. J. Bělič, *Seďm kapitol o češtině*, Praha, 1955, 10 a n.

³⁵ Porov. *Slovník slovenského jazyka II*, Bratislava 1960, 278.

³⁶ Porovnaj príslušné heslá vo vtedajších slovníkoch (Bernolák, Pal-kovič, Jungmann, Jančovič, Loos; medzi nimi aj *Juridisch-politische Terminologie für die slawischen Sprachen Oesterreichs*, Viedeň, 1850 (Nation – *národ*, Volk – *národ*, lid) a *Německo-český slovník vědeckého názvosloví*, Praha 1853) (Nation – Volk, hist. *národ*; Volk, ggr. stat. list; Nation, *národ*).

keit i Volkstum, Nationalität, maď. *nemzetiség*,³⁷ t. j. „národ žijúci ako menšinový v štáte, kde je viac národov“ i „príslušnosť k národu, vlastnosť príslušníkov národa“, ba i „národné povedomia“. Napr.:

Povedomosť *národnosti* našej slovenskej čistú, jasnú a zreteľnú síce darmo hľadať budeme po pustých polách starovekosti (SP, 1846, 15); Ňemeckú *národnosť* Guttenbergovu bráňili (*Domová pokladnica*, 1847, 115); A že sa *národnosť* v kmeňoch našich kaďdý deň vjac a vjac buďí (Štúr, *Nárečja*, 1846, 17); Veda vichováva človeka k *národnosti* (SP, 1846, 2); Ňebuďe treba to, čo dosjal ne jednote chibelo, jednotvárnosťou, na pr. jednou rečou a *národnosťou* nahradzovať (SNN, 1847, 678); Kaďdý národ má právo *národnosti* (Hodža, *Dobruo slovo*, 1847, 27); Aj verejnosť na sňeme vlasti svojej zastáva reč a *národnosť* polskú (*Domová pokladnica*, 1847, 175) atď.

Základný význam slova *ľud* v neodbornej reči tohto obdobia je synonymný s plurálom *ľudia*, teda podobný ako pri slove národ, napr.: Krčmár sa tiež raduje, že je viac ľudu uňho ako na ulici (SP III, 1852, 2). Význam „porobené, nevládnúce triedy, najmä na dedine“ sa obyčajne vymedzuje prívlastkom, napr.:

Do toho klepca skoro celí náš ubohí slovenskí *ľud* pospolití polapali (*Domová pokladnica*, 1847, 123); S ničím náš *ľud* obecni tolko škodi za svoje horkje fažkje peňjaze kúpiť, ako s nespravedlivou váhou... (*Domová pokladnica*, 1847, 59); Ktorí že orgán zavolá na ňevolní *ľud* náš „jeden vek pomíňa, druhí nastáva“ (SNN, 1845, 44–5); Robotní *ľud* vo Francii, keď na trhu na prácu čakajúc stojí: prečítuje si novini (SNN, 1847, 817) atď.

Pojmový obsah a rozsah termínu *ľud* sa mení podľa toho, proti ktorým triedam alebo vrstvám sa stavia do protikladu, napr.: Čože povjem o *ľudu*, sedľakoch, mešťanoch, učiteľoch, šlechťe? (SP. 1846, 38).

Slovo *kmeň* (v štúrovčine *kmen*, pl. *kmeni*, v bernoláctine³⁸ *kmeň*) v období národného obrodenia má vyslovene terminologický charakter v spoločenskovedných odboroch predovšetkým vo významoch „spoločenstvo ako časť národa“, „národ“, nem. *Stamm*. Po J. Kollárovi a proti jeho teórii o vzájomnosti L. Štúr postavil učenie o kmeňovitosti Slovanov:³⁹

³⁷ Porov. v citovaných slovníkoch s. v.

³⁸ Porov. Bernolákov Slovár s. v.

³⁹ L. Štúr, *Nárečja slovenskuo alebo potreba pisaňja v tomto nárečí*, Bratislava 1846, 10 n.

Pred všetkým inším v tejto veci na *kmenovitost* (die Gliederung in Stämme, divisio in stirpes) národa nášho Slovanského pozor obrátiť treba (Štúr, *Nárečja*, 1846, 10); Kde v ktorom národe *kmeni* sa nachádzajú, musja byť tam rozličnje spôsobí hovoreňja jedneho spoločneho jazika, ktorje rozličnje spôsobí *nárečjami* (dialectus, Mundart) zovjeme (Štúr, *Nárečja*, 1846, 10).

V spisovateľskej praxi celkove zachováva sa protiklad *národ* (slovanský): *kmene* (slovanské), *kmeň slovenskí* atď. Napr.:

Vo všeučilisku Vjeďenskom sa nachádzajú mláďenci vo veľkom počte zo všetkých *kmenou* Slovanských (SNN, 1846, 224); Nezabudnime na vďačnosť, ktorú sme pracovitému a umnému českému *kmenu* povinní (*Krátka mluvnica slovenská*, 1852, 7); Slovaňja v Uhorsku zároveň Maďarom svoju maferinskú reč a svoj *kmen* radi viďja (SNN, 1847, 685) atď.

Uvedené termíny boli v časoch prvého formovania spisovného jazyka stredoslovenského typu spoločné pre rozličné odbory a na nich sa budovali terminologické sústavy jazykovedy, histórie, literárnej histórie, geografie a i. Spôsob a postup pri tvorení ďalších termínov bol podobný, ako to vidno z doterajšieho skúmania.⁴⁰

⁴⁰ V. Dujčiková, *Štúrova gramatická terminológia*, SR 21, 1956, 232–7; V. Blanár, *K terminológii v matičných rokoch*, ČSTČ 2, 1963, 257–274.

354
5-21

Z ĎALŠÍCH AKTUÁLNYCH OTÁZOK PRÁVNEJ TERMINOLÓGIE

Imrich K a b i n a

V tomto článku budeme uvažovať o termínoch, ktorými sa označujú rôzne druhy právnych noriem pri ich tvorbe, teda najmä v legislatíve. Rozbor týchto termínov ukazuje, že ich rozlišovanie nie je vždy vecne odôvodnené. Pri niektorých ide len o čisto formálne rozlišovanie, ktoré nemá praktický význam. Už aj samotný výpočet ukazuje, kde ide len o formálne rozdiely.

I. skupina termínov

1. ústava, 2. ústavné zákony, 3. zákony, 4. uznesenia Národného zhromaždenia (o schválení zákonných opatrení Predsedníctva Národného zhromaždenia), 5. zákonné opatrenia Predsedníctva Národného zhromaždenia, 6. medzinárodné zmluvy (dohody, dohovory, protokoly), 7. rozhodnutia prezidenta republiky, 8. vládne nariadenia, 9. uznesenia vlády (zriedka aj vládne uznesenia), 10. vyhlášky vlády, 11. vládne vyhlášky, 12. vyhlášky (ministra, ministerstiev a ostatných ústredných orgánov), 13. obožníky, 14. podrobnejšie predpisy, 15. smernice, 16. vyhlášky (o smerniciach), 17. pokyny, 18. inštrukcie, 19. úpravy, 20. úprava o úprave, 21. opatrenia, 22. opatrenie o úprave, 23. vyhláška o opatreniach, 24. pravidlá, 25. zásady, 26. stanovy, 27. štatúty, 28. poriadky, 29. vysvetlivky, 30. všeobecné právne predpisy (v Zbierke zákonov len registrované).

České termíny sme osobitne neuviedli, pretože sú v prevažnej väčšine zhodné so slovenskými. Výnimku tvoria len termíny *poriadky* (čes. *řády*), *úpravy* (čes. *výnosy*, ale niekedy aj *úpravy*) a prídavné meno *všeobecný* (v českých textoch *obecný*, ale dakedy aj *všeobecný* ako v slovenčine, samozrejme v obidvoch prípadoch v rovnakom význame).

Pre právnu terminológiu je tu nástojčivá právna hierarchia noriem a ich pojmové vymedzenie. Po deformáciách práva kultom osobnosti znova prevláda názor, že hierarchiu noriem treba bezpodmienečne zachovávať nielen v buržoáznodemokratickom systéme, ale že aj socialistický právny poriadok vyžaduje, aby sa právne normy dôsledne členili na vyššie a nižšie, teda na nadradené a podradené. Toto je logická požiadavka každého poriadku. Napomáha vytvárať skutočný poriadok v živote ob-

čanov a zabránuje nežiadúcemu zmätku v práve a porušovaniu socialistickej zákonnosti. Nižšia právna norma musí teda vždy rešpektovať kogentné ustanovenia vyššej normy. Z toho potom vyplýva, že nijaké predpisy (smernice, inštrukcie, pokyny atď.), či verejné, dôverné alebo i tajné, nesmú byť v rozpore so žiadnym zákonom, ak zákon nijakú výnimku nepripúšťa.¹

Nie o všetkých normách možno vždy s určitosťou povedať, aké je ich poradie. Napr. ústava (teraz Ústava ČSSR č. 100/1960 Zb.) ako zdroj všetkých právnych noriem a ako základný zákon štátnej moci je najvyššou normou a samozrejme takou normou sú aj prípadné ďalšie meniace alebo zrušovacie ústavné zákony, lebo na ich prijatie sa vyžaduje taká istá kvalifikovaná väčšina hlasov poslancov Národného zhromaždenia ako na schválenie ústavy. Na druhom mieste sú zákony a tie uznesenia Národného zhromaždenia, ktorými sa schvaľujú obvyklé zákonné opatrenia Predsedníctva Národného zhromaždenia podľa Ústavy ČSSR; na tej istej úrovni sú aj prípadné iné opatrenia Národného zhromaždenia vyžadujúce rovnaký súhlas poslancov ako obyčajné zákony. Zákonné opatrenie Predsedníctva Národného zhromaždenia má teda len vtedy platnosť zákona, ak ho plénum schválilo, inak platnosť stráca. Strata platnosti sa však ešte v Zbierke zákonov nevyskytla a nevyskytla sa ani v čase platnosti Ústavy 9. mája.

Aj medzinárodné zmluvy (dohody, dohovory a protokoly) majú váhu zákona, ak sú viazané na súhlas Národného zhromaždenia.

Rozhodnutie prezidenta republiky, ak nejde o individuálny právny akt, môže byť tiež právnou normou, napr. rozhodnutie o (všeobecnej) amnestii č. 43/1965 Zb. Možno usudzovať, že norma prezidenta republiky je v poradí pred normou vládneho nariadenia, pretože vždy pramení priamo z ústavy, kým vládne nariadenie vydáva vláda spravidla na základe konkrétneho obyčajného zákona na jeho vykonanie a v jeho medziach. (Výnimku tvorili bývalé vládne nariadenia vydávané na základe starého úst. zák. č. 47/1950 Zb. o úpravách v organizácii verejnej správy.) Ústava tu len všeobecne zabezpečuje vláde právo vydávať vládne nariadenia na vykonanie zákonov. Pravdaže, ani norma prezidenta republiky nemôže byť v rozpore so zákonom.

Z toho, čo sme doteraz uviedli, vyplýva, že vládne nariade-

¹ *Právnícký slovník pro lidové funkcionáře*, Praha 1961, 605: „Socialistická zákonnost... znamená přesné a přísné zachovávaní socialistických zákonů, soulad právních předpisů nižších stupňů s těmito zákony“ atď.

nie je vždy nižšou normou, ako je zákon. Treba však odpovedať na ďalšiu otázku, v akom hierarchickom postavení sú vládne nariadenie, uznesenie vlády, vyhláška vlády, vládna vyhláška. Teoreticky sú si rovné, pretože všetky sú prejavom toho istého orgánu. Uznesenie vlády nemôže byť prakticky v rozpore s vládnyim nariadením, ani vládna vyhláška s uznesením vlády. Ani nijaká vyhláška ministerstva alebo iného orgánu nemôže byť v rozpore s vládnu vyhláškou. Vládne nariadenie a vládna vyhláška (aj vyhláška vlády) sa vždy publikujú. Uznesenie vlády sa publikuje len málokedy, lebo je spravidla dôverné.

Pokiaľ ide o ostatné normy (13 až 29), ich poradie v zásade závisí od výsostného postavenia orgánu, ktorého sú prejavom. Mnohé z týchto noriem sa však ničím od seba nelíšia okrem názvu. Sú to najmä obežníky, smernice, pokyny, inštrukcie, úpravy, opatrenia, pravidlá, zásady, ba aj vysvetlivky, pokiaľ majú povahu predpisu. Napokon by sme sem mohli zaradiť aj vyhlášky, ak nie sú priamo vykonávacím predpisom vládneho nariadenia. Spravidla sa predpokladá, že vyhlášky sú v zásade takýmto vykonávacím predpisom. Normálne poradie je takéto: zákon, vládne nariadenie, vyhláška. Poradie ďalších noriem môže závisieť od konkrétneho prípadu.

Právna náuka termíny 13 až 25 v zásade nedefinuje. Aj z jazykového hľadiska tu sotva badať nejaké rozdiely, a tak normotvorca používa termíny promiskue, až náhodne, nehľadiac na obsah normy. (Dôkazom toho sú príklady, ktoré uvádzame ďalej.)

Termín *obežník* zaiste súvisí so slovesom *obiehať, cirkulovať*. Mohlo by ísť teda o normu, ktorá sa dáva zainteresovaným ad circulandum alebo per rollam v podnikoch a iných organizáciách. Obežníkom sa však stala norma aj tým, že sa uverejnila v nejakom publikačnom orgáne (napr. v Úradnom vestníku alebo v Zbierke obežníkov).

Termín *inštrukcie* definuje slovník verejného práva² ako určitý druh pokynov, ale pokyny už nedefinuje (bolo by to zbytočné). Oprávnené však možno tvrdiť, že pokyny sú aj opatrenia, zásady, úpravy, pravidlá. Všetky tieto termíny sú teda rovnocenné. Najlepším dôkazom toho je, že napr. terajšia zbierka predpisov vydávaná pre národné výbory má názov Zbierka smerníc pre národné výbory. Táto publikácia obsahuje nielen smernice, ale aj pokyny, opatrenia, zásady, inštrukcie a pod.

² *Slovník veřejného práva československého II*, Brno 1932, str. 11. — *Obdobne Slovník cudzích slov*, Bratislava 1953, 457.

Pozoruhodné je i to, že názov úradného oznamovateľa pre národné výbory pôvodne mal podobu Zbierka obežníkov pre národné výbory, neskôr Zbierka inštrukcií pre výkonné orgány národných výborov. (Aj v tomto oznamovateli sú rôzne označenia publikovaných noriem.)

Celkom zbytočné a nevhodné sú dvojslovné názvy tej istej normy ako napr. *vyhláška o smerniciach, úprava o úprave, opatrenie o úprave* alebo *vyhláška o opatreniach*. (Príklady uvedieme nižšie.)

Napokon treba ešte analyzovať termíny *poriadky, stanovy* a *štatúty*.

Spoločné pre tieto termíny je, že sa spravidla týkajú formálneho práva a že upravujú spôsob konania orgánu, organizácie.

Termín *poriadky* sa vyskytuje spravidla s prívlastkom. *Poriadky* sa vydávajú ako zákon, (vládne) nariadenie alebo ako vyhláška.

Stanovy sú normy o vnútornom usporiadaní spoločenských organizácií,³ združení (spolkov v buržoáznom práve), teda právnických osôb. To je pravidlo, ale na príkladoch ukážeme, že termín *stanovy* sa používa aj v iných súvislostiach.

Pod štatútom sa v bývalom Uhorsku a tým aj na území dnešného Slovenska rozumeli právne pomery vydané podľa zákona oprávnenými územnými samosprávnymi korporáciami.⁴ V literatúre sa uvádza,⁵ že pojem 'štatút' označoval právne poriadky severotalianskych mestských štátov, kde vznikla veda o medzinárodnom súkromnom práve. Každé z týchto miest sa stalo samostatným štátom a spolu s nariadeniami úradov tvorili takzvané štatúty.

Niektoré naše kúpeľné mestá majú taktiež svoje osobitné štatúty. Štatútom sa však spravujú aj iné organizácie. Tento termín sa najviac kryje s termínom *stanovy*. Zdá sa však, že *štatút* je niečo vyššie ako *stanovy*.

Ak termín *vysvetlivky* posudzujeme len z jazykového hľadiska, nenavodzuje nám predstavu nijakej právnej normy. V súvislosti s termínom *vysvetlivky* možno o norme hovoriť len vtedy, keď vysvetlivky obsahujú niečo nové, čo nie je v príslušnej vyššej norme, takže nejde len o interpretáciu (výklad) práva. Povahu vysvetliviek zistíme len z ich konkrétneho textu.

³ J. Hromada a kol., *Právnický slovník*, Praha 1966, 619.

⁴ *Slovník veřejného práva československého IV*, Brno 1938, 659.

⁵ R. Bystrický, *Nástin mezinárodního práva soukromého*, Učební texty vysokých škol, 1954, 9.

Všeobecné (čes. *obecné*) právne predpisy, ktoré sa v Zbierke zákonov len oznamujú (registrujú), znamenajú vzhľadom na obsah, že tu nejde len o *ius generale*, ale aj o *ius speciale* a že zásadne ide o predpisy celoštátne, teda o *ius commune*, nie však o *ius particulare*.

Príklady na analyzované termíny:

„Ústavný zákon č. 75/1963 Zb. o skončení volebného obdobia NZ a SNR do národných výborov.“

„Zák. op. PNZ č. 15/1965 Zb., ktorým sa zriaďuje Pamätná medaila k 20. výročiu oslobodenia Československej socialistickej republiky.“

„Uzn. NZ č. 38/1965 Zb. o schválení zák. op. PNZ.“

„Mierová zmluva s Maďarskom“ — č. 192/1947 Zb.

„Vyhl. č. 101/1965 Zb. ministra zahraničných vecí o Dohovore o územných vodách a osobitnom pásme.“

„Uznesenie vlády č. 12/1962 Zb., ktorým sa ustanovujú zásady pre rozmiestňovanie mládeže a pre prijímanie na ďalšie štúdium.“

„Uznesenie vlády č. 94/1962 Zb., ktorým sa vykonáva lesný zákon v pôsobnosti Ministerstva národnej obrany.“

Ale: „Vládne uznesenie č. 106/1961 Zb., ktorým sa ustanovujú zásady pre zabezpečenie práce žiakov a študentov vo výrobe.“

(Pozn.: Termín *uznesenie vlády* je bežný, zatiaľ čo *vládne uznesenie* sa vyskytlo jediný raz; významový rozdiel medzi nimi nie je.)

„Vládna vyhláška č. 43/1960 Zb. o vykonávaní projektových, vedecko-výskumných, umeleckých a iných prác na vysokých a priemyselných školách pre socialistické organizácie.“

„Vládna vyhláška č. 2/1966 Zb. o kultúrnych fondoch a o koordinačnom výbore kultúrnych fondov.“

Ale: „Vyhláška vlády a Ústrednej rady odborov č. 1/1966 Zb. k ďalšiemu rozvoju závodného stravovania.“

(Pozn.: Vyhláška vlády sa tu líši od častejšej vládnej vyhlášky len tým, že vyhláška vlády je spoločná vyhláška vlády a iného orgánu, kým vládna vyhláška je vyhláškou, ktorú vydáva len vláda.)

„Vyhláška Ministerstva dopravy č. 17/1966 Zb. o leteckom prepravnom poriadku.“

„Vyhláška ministra spravodlivosti č. 18/1966 Zb., ktorou sa ustanovuje príslušnosť súdov v dopravných trestných veciach v obvode hlavného mesta Prahy.“

„Obežník č. 240/1949 Ú. v. o zriaďovaní komunálnych podnikov.“

(Pozn.: Treba nazrieť aj do bývalej Zbierky obežníkov pre národné výbory.)

„Smernice Štátnej banky československej č. 103/1958 Ú. v. (Ú. 1.)

o obrátových, bežných, investičných a iných účtoch organizácií v Štátnej banke československej.“

„Smernice Ministerstva financií o všeobecne platných normách odpisov.“ (Pozn.: Sú bez priebežného číslovania v čiastke 55/1958 Ú. v. [Ú. l.].)

„Vyhláška Ministerstva financií č. 219/1955 Ú. v. (Ú. l.), ktorou sa vydávajú smernice o obstarávaní a financovaní neplánovaných investícií z prostriedkov riaditeľských fondov.“ (Pozn.: Rovnako aj č. 120/1965 Zb.)

„Vyhláška Štátneho výboru pre výstavbu č. 79/1956 Ú. v. (Ú. l.), ktorou sa ustanovujú smernice pre tvorbu cien niektorých montážnych a stavebných prác.“

„Smernice č. 8/1965 Zb. o ochrane dreva schválené uznesením vlády.“ (Pozn.: Mohli sa vydať aj ako uznesenie vlády.)

„Ministerstvo... vydalo smernicami z 9. 8. 1962 č. ... podrobnejšie predpisy o poľovníctve.“ (Čiastka 63/1962 Zb., str. 494. Pozn.: Stačilo uviesť: „Ministerstvo... vydalo smernice... o poľovníctve.“)

(Pozn.: Treba nazrieť aj do terajšej Zbierky smerníc pre národné výbory.)

„Pokyny Ústrednej komisie ľudovej kontroly a štatistiky na realizáciu zásad plánovania a koordinácie kontrolnej činnosti.“ (Čiastka 91/1964 Zb., str. 1426.)

„Metodické pokyny Štátnej plánovacej komisie č. 55/1965 Zb. pre vypracovanie štátneho plánu rozvoja národného hospodárstva.“

„Predseda Ústrednej správy vodného hospodárstva riadi činnosť Správy vodného hospodárstva na Slovensku smernicami a pokynmi.“ (§ 16 ods. 4 druhá veta zák. č. 11/1955 Zb. o vodnom hospodárstve.)

„Služobné inštrukcie č. 251/1950 Ú. v. I (č. 219/1950 Ú. l. I) pre obvodné pôrodné asistentky.“

„... vydáva (rozumej ÚRO) predpisy, smernice a inštrukcie vo veciach nemocenského poistenia zamestnancov a podporných fondov v závodoch a určí ich záväzný výklad...“ [§ 11 ods. 1 písm. b) vyhl. č. 91/1958 Zb., ktorou sa uverejňuje opatrenie Ústrednej rady odborov o organizácii a vykonávaní nemocenského poistenia zamestnancov.]

(Pozn.: Treba nazrieť aj do bývalej Zbierky inštrukcií pre výkonné orgány národných výborov.)

„Úprava (čes. výnos) č. 344/1950 Ú. v. I (311/1950 Ú. l. I) o vyhlásení vládneho uznesenia o oslobodení od dane zo mzdy.“

„Ústredné úrady a orgány zabezpečia všeobecnou úpravou (čes. úpravou), aby znalecké úkony boli v ich pôsobnosti vykonávané urýchlene a kvalitne.“ (§ 9 ods. 2 zák. č. 47/1959 Zb. o úprave (čes. o úpravě) právnych pomerov znalcov a tlmočníkov.)

„Minister školstva a kultúry vydal úpravu z 26. 7. 1965 č. 31 111/65-VE/2 o úprave platových pomerov umelecko-technických a administratív-

nych pracovníkov v divadlách, symfonických orchestroch a súboroch piesní a tancov.“ (Zbierka zákonov, čiastka 48/1965, str. 676.)

„Hlavný arbiter ČSSR vydal podľa § 395 písm. b) Hosp. zák. č. 109/1964 Zb. opatrenie č. HS-1914/14/34.3, ktorým sa rozšírila účinnosť vyhl. č. 208/1957 Ú. l. (Ú. v.) o hospodárení s obalmi pri obehu tovaru na pivné sudy.“ (Zbierka zákonov, čiastka 84/1964, str. 1312.)

„Zákon č. 203/1964 Zb. o úprave niektorých úloh štátnej správy v civilnom letectve.“

(Pozn.: O zákonom opatrení Predsedníctva Národného zhromaždenia už bola reč.)

„Vyhláška č. 667/1947 Ú. v. (704/1947 Ú. l. I) o opatreniach k niektorým ustanoveniam zákona o dani zo mzdy.“

„Hlavný arbiter ČSSR vydal podľa § 395 Hosp. zák. č. 109/1964 Zb. opatrenie o úprave hospodárskych záväzkov v dôsledku záplav v roku 1965.“ (Zbierka zákonov, čiastka 46/1965, str. 596.)

„Pravidlá č. 112/1965 Zb. pre vykonávanie periodických revízií hospodárenia.“

(Pozn.: Podľa opravy č. 128/1965 Zb. ide o pravidlá schválené uznesením vlády.)

„Zásady pre poskytovanie vojenských pracovných výpomocí civilnému sektoru.“ [Čiastka 44/1957 Ú. v. (Ú. l.) Min. národnej obrany.]

„Zásady č. 19/1965 Zb. o uzavieraní dohôd o pracovnej činnosti medzi socialistickými organizáciami a pracovníkmi schválené uznesením vlády z 3. 3. 1965.“ (Pozri aj č. 20/1965 Zb.)

„Občiansky súdny poriadok (čes. řád).“ (Zák. č. 99/1963 Zb.)

„Platový poriadok (čes. řád) pre učiteľov.“ (Vlád. nar. č. 69/1950. Zb.)

„Poriadok (čes. řád) pre ciachovanie vnútrozemských plavidiel.“ (Vyhl. č. 67/1964 Zb.)

„Stanovy Pamätnej medaily k 20. výročiu SNP.“ (Zák. op. 112/1964 Zb.)

„Vzorové stanovy stavebných bytových družstiev.“ (Čiastka 76/1964 Zb.)

„Štatút Rozhodcovského súdu Československej obchodnej komory.“ (Čiastka 85/1953 Ú. v., 82/1953 Ú. l.)

„Vydanie kúpeľných štatútov pre Karlovy Vary, Mariánské Lázně, Františkovy Lázně, Teplice, Poděbrady, Luhačovice a Piešťany.“ (Čiastka 16/1956 Ú. v., Ú. l.)

„Vydanie organizačného poriadku (čes. řádu) [štatútu] štátnych majetkov.“ [vyhl. č. 236/1953 Ú. v. (193/1953 Ú. l.)]

„Úprava Vysvetliviek k Colnému sadzobníku.“ (Vlád. nar. č. 258/1949 Príl. Zb.)

„Oznámenie o vydaní všeobecných (čes. obecných) právnych predpisov.“ (Čiastka 1/1966 Zb.)

II. skupina termínov

A. Termíny z názvov noriem platných na Slovensku:

1. zákony Slovenskej národnej rady (ďalej SNR),
2. nariadenia Predsedníctva Slovenskej národnej rady (ďalej PSNR),
3. uznesenia PSNR,
4. (iné) opatrenia SNR a jej predsedníctva.

B. Termíny z názvov noriem platných len pre niektoré územné obvody toho-ktorého národného výboru:

1. vyhlášky krajských národných výborov (teraz podľa § 2 písm. d) zák. op. č. 4/1962 Zb. o vyhlasovaní zákonov a iných právnych predpisov),
2. nariadenia národných výborov (všeobecne záväzné pre plnenie úloh vo svojich obvodoch, teraz podľa čl. 94 Ústavy ČSSR a § 12 zák. č. 65/1960 Zb. o národných výboroch).

Do druhej skupiny sme zaradili termíny z predpisov platných len na Slovensku alebo na menšom štátnom území, teda termíny z partikulárneho práva.

Zákony SNR, nariadenia PSNR, uznesenia PSNR sú analógiou celoštátnych zákonov, vládnych nariadení a uznesení vlády a nesmú byť v rozpore s celoštátnymi predpismi. V opačnom prípade má Národné zhromaždenie právo zrušiť ich.

Termín *opatrenia*, ako aj ostatné názvy noriem sa síce tiež opiera o zákon SNR č. 1/1962 Zb. o vyhlasovaní zákonov a iných právnych predpisov SNR, ale slovenský orgán doteraz nevydal nijaké opatrenie. Pre úplnosť treba dodať, že cit. zák. SNR č. 1/1962 Zb. nespomína vyhlášky, hoci vyšli štyri (č. 37/1962 Zb., č. 78/1963 Zb., č. 11/1964 Zb. a č. 125/1965 Zb.) od PSNR. Vydanie všetkých zakladá sa na starších zákonoch z doby pred rokom 1962. Z obsahu týchto vyhlášok dá sa zistiť, čo všetko možno publikovať pod názvom *vyhláška*.

Treba ešte dodať, že na Slovensku môže dôjsť k úprave určitých právnych pomerov normou SNR spravidla len vtedy, ak vychádza aj pre české kraje osobitné vydanie partikulárnej normy; obe normy majú potom rovnaké označenie – zákon, nariadenie, vyhláška a pod. Napr.: „Vyhláška Ministerstva školstva a kultúry č. 80/1965 Zb. o ochrane voľne žijúcich živočíchov“ a „Vyhláška PSNR č. 125/1965 Zb. o ochrane voľne žijúcich živočíchov“.

Ako vyhlášky krajských národných výborov zaznamenávame v Zbierke zákonov len vyhlášky o stavebných úradoch vydávané po niekoľkých rokoch, napr. vyhláška Rady Stredočeského kraj-

ského národného výboru v Prahe č. 97/1965 Zb., ktorou sa odníma niektorým miestnym národným výborom v kraji pôsobnosť stavebného úradu.

V tejto skupine nás z terminologického hľadiska najviac zaujíma slovo *nariadenie* ako značenie právneho predpisu, pod ktorým majú národné výbory právo v konkrétnom prípade publikovať.

Toto nariadenie národných výborov má pramene už v zákonoch o národných výboroch (úst. zák. č. 12/1954 Zb. a zák. č. 13/1954 Zb.). Aj v platných zákonoch sa hovorí len o všeobecne záväzných nariadeniach národných výborov, ktoré ich môžu vydávať pre svoje obvody na plnenie svojich úloh, pričom nesmú byť v rozpore ani so zákonmi, ani s inými právnymi predpismi. Už z tohto dôvodu sa nám termín *nariadenie* nepozdáva. Jeho používanie je predsa vyhradené vláde pri vydávaní vládných nariadení (v minulosti aj ministrom na základe splnomocnenia zákona s označením „nariadenie ministra“) a na Slovensku PSNR. Priliehavejší by bol azda termín *výnos*.

Pre nariadenie je vždy charakteristické aj to, že týmto termínom sa označuje norma, ktorou sa vykonáva zákon, a to v jeho medziach. Nariadenie sa zas vykonáva vyhláškou, vyhláška smernicami a pod. Preto nariadenie národného výboru nemôže zákon vykonávať, a keby ho aj vykonávalo, dostalo by sa do rozporu s vykonávacím vládnym nariadením (nariadením PSNR). Prakticky ani vládne nariadenie, ani vyhlášku nemôže nariadenie národného výboru vykonávať. Národné výbory mohli by sa však chopiť iniciatívy a za istých okolností vydávať nariadenia. Ale aj v takomto prípade by sa miestne národné výbory dovoľávali okresných a okresné zas krajských národných výborov. Predpokladáme, že miestne a okresné národné výbory nariadenia nevydávajú, pretože personálne nie sú na normotvornú činnosť vybavené.

Zastavíme sa ešte pri enormnom počte variantov (synonym) na označovanie rozmanitých právnych noriem. Máme tu opätovný dôkaz, že pojmov je oveľa menej ako termínov; jednoslovné synonymné termíny *smernice*, *pokyny*, *inštrukcie*, *úprava*, *opatrenie* a dvojslovné termíny *úprava o úprave* a pod. zbytočne sťažujú správne právnické chápanie pojmov, pretože sú vyjadrením toho istého pojmu (predmetu), podľa ktorého chceme určiť charakter právnej normy.

Zdá sa nám, že celkove by sme potrebovali de lege ferenda na označenie rôznych právnych predpisov len tieto termíny: *ústava*, *ústavné zákony*, *zákony* (aj SNR), *uznesenia NZ*, *uzne-*

senia vlády, uznesenia PSNR, zákonné opatrenia, vládne nariadenia, nariadenia PSNR, rozhodnutia prezidenta republiky, vyhlášky vlády, vyhlášky ministrov, ministerstiev a iných ústredných orgánov, PSNR aj KNV (tak isto i na oznamovanie medzinárodných zmlúv), poriadky (s potrebnými prívlastkami); v zákonoch, nariadeniach i vyhláškach by sa podľa potreby používali termíny *stanovy, štatúty. Smernice* by sa používali namiesto všetkých ostatných termínov vymenovaných v predchádzajúcom odseku; aj všeobecné právne predpisy (pre registráciu) by tak isto mali mať vnútri jednotné označenie *smernice*. Aj Zbierka smerníc pre národné výbory by mala mať len termín *smernice*. Nariadenia národných výborov by sa mali premenovať na *vyhlášky* alebo ešte skôr na *výnosy*.

Prihovárali by sme sa aj za vypustenie termínu *vládna vyhláška*, lebo s vyhláškou vlády by sme vystačili aj vtedy, keby šlo len o prejav vlády. Mali by sa vypustiť aj termíny *zásady* a *pravidlá*, pretože už zákon obsahuje vo svojich ustanoveniach pravidlá a zásady (oba termíny môžu byť jednoznačné) a namiesto nich by sa taktiež mal používať termín *smernice*.

Na otázku, kedy máme použiť istý termín na označenie predpisu, dávajú nám odpoveď jednak publikované platné normy o vyhlasovaní predpisov, jednak náš rozbor. Pri výbere termínov by mala platiť zásada, že ustanovenia ústavy (prípadne i budúcich ústavných zákonov) vykonávajú vždy obyčajné zákony, obyčajné zákony zas vládne nariadenia (prípadne nariadenia PSNR) a vládne nariadenia (prípadne nariadenia PSNR) vykonávajú zas vyhlášky. Smernice by sa mali vydávať len naposledy a len v nutných prípadoch, ak už vyhláška bola vydaná v potrebnom rozsahu. Nemali by nikdy byť v rozpore s vyhláškou, najmä nie s vyhláškou uverejnenou v Zbierke zákonov. Ale ani právne normy vydávané v rôznych rezortných vestníkoch a v Zbierke smerníc pre národné výbory by taktiež nikdy nemali byť v rozpore s normami publikovanými v Zbierke zákonov. Vyhlášky by sa mali publikovať len v Zbierke zákonov, lebo Úradný list a Úradný vestník zanikli. Z toho vyplýva, že aj rezortné vestníky by mali vydávať len smernice. Tým by sa terminológia noriem podstatne zjednodušila. Podnet na zjednodušenie by však mali dať české autentické texty, lebo najmä v nich je zdroj terminologickej promiskuity.

Bolo by však veľmi osožné, keby sa namiesto rezortných vestníkov vydával len jediný ústredný vestník, ktorý by obsahoval len smernice pre prípadné vykonávanie vyhlášok.

Na potrebu zjednodušiť názvoslovie právnych noriem upozornil už bývalý zák. č. 77/1959 Zb. o Zbierke zákonov a Uradnom liste, ktorý v dôvodovej zpráve uvádza toto: „Pro predpisy vydávané ministerstvy a jinými ústředními úřady a orgány se zavádí jednotný název vyhláška.“ Toto bol rozhodne krok vpred. Ale od r. 1965 sa priamo v Zbierke zákonov a v registrácii všeobecných právnych predpisov ešte väčšmi opätovne objavujú namiesto termínov *vyhláška*, *vyhláška vlády* aj termíny *smernice*, *zásady*, *pravidlá*, *pokyny* a pod. Jednotné názvoslovie právnych predpisov treba zaviesť do všetkých publikačných noriem a do všetkých publikačných inštrumentov. Neporiadky v právnej terminológii pôsobia negatívne na pregnantnosť nášho právneho poriadku, spomaľujú jeho kvalitatívny vývoj a zaiste môžu byť aj brzdou v pedagogickej činnosti učiteľov.

Pre úplnosť ešte spomenieme niektoré zaniknuté názvy noriem ako *ústavné dekréty*, *dekréty* (potrebné, kým sa neustavilo Národné zhromaždenie) a *nariadenia ministrov* (eliminované v citovanom zák. op. č. 4/1962 Zb. pre nepotrebnosť), ako aj historické názvy *patenty* (cisárske i kráľovské) a ešte staršie *reskriptá* (v starovekom Ríme).

Domnievame sa, že naša úvaha o aktuálnych právnych termínoch na označenie právnych predpisov by mala značnú medzeru, keby sme nereprezentovali a nehodnotili jeden veľmi aktuálny termín, majúci zásadný význam v celom našom socialistickom právnom poriadku. Je ním termín *uznesenie Komunistickej strany Československa*.

Ide o to, ako z právneho hľadiska posúdiť špecifickosť pojmu uznesenie strany, predstavujúceho podľa obsahu priamo a či nepriamo vydanie právneho predpisu. Treba posúdiť pojem uznesenie strany, ktorý je pôvodom rýdzo politický, vývinom však už štátnopolitický a teraz už aj juristický. Politický je preto, že je prejavom vôle politickej strany, štátnopolitický preto, že ide o prejav štátnej politickej strany, výlučne rozhodujúcej o usporiadaní socialistického štátneho poriadku, a juristický preto, že socialistickému spoločenskému poriadku dáva všeobecne právnu záväznosť, a to zásadne prostredníctvom štátnych orgánov podriadených strane. Inými slovami, na mieru zásahu uznesenia strany do spoločenského právneho poriadku možno usudzovať z toho, že principiálne právne relevantné prejavy všetkých štátnych orgánov sú podmienené a usmerňované predchádzajúcim prejavom KSC.

Koordinácia medzi uznesením strany smerujúcim k vydaniu zákona (prípadne iného právneho predpisu) a uznesením vlády,

resp. Národného zhromaždenia spravidla spočíva v tom, že strana svoje uznesenie prikazuje vláde na vykonanie, vláda ho ako vládny návrh zákona predkladá Národnému zhromaždeniu a NZ sa uznáša na vydaní príslušného zákona. Uznesenie strany dostáva takto svoju právnu formu zásadne len indirektne (prostredníctvom štátnych orgánov). Uznesenie strany sa stáva zákonom, prípadne iným právnym predpisom len nepriamo; len ojedinele je uznesenie strany priamo výrazom právneho predpisu. Prvý raz sa tak stalo v roku 1953 pri peňažnej reforme (je to Uznesenie vlády Československej republiky a Ústredného výboru Komunistickej strany Československa z 30. 5. 1953 o vykonaní peňažnej reformy a zrušení lístkov na potravinársky a priemyslový tovar, čiastka 72/1953 Ú. v. — 70/1953 Ú. l.).

Je to teda prvý doklad, keď sa aj uznesenie strany stáva právnou normou priamo. Zároveň je to aj doklad, keď sa uznesenie vlády prvý raz uverejnilo ako predpis v publikačnom orgáne pre vyhlasovanie právnych noriem.

Milan Š p ů r e k

Začátkem roku 1966 jsem předložil prostřednictvím Ústředního geologického úřadu k široké odborné diskusi původní odbornou terminologickou studii s návrhem normalizace názvosloví svahových jevů (7). Během tohoto roku má diskuse vyústit v závěrečné projednání na úrovni terminologické komise. Konečný návrh normalizace se pak má stát výchozím materiálem pro jednání v terminologické komisi RVHP. Pokládám za vhodné komentovat na tomto místě některé obecnější otázky přístupu k revizi názvosloví, které se objevily při práci na citované studii.

V krátkem historickém přehledu se pokusím nejprve načrtnout na příkladu československé terminologie sesuvných jevů charakteristický vývoj oborového názvosloví, v němž shledávám celkem čtyři podstatná stadia.

Stadium 1. Celková roztržičnost a neujasněnost problematiky v počátcích výzkumu; živelná terminologie, vcelku uspokojující dobové požadavky; nedostatek klasifikačních snah.

Koncem minulého a začátkem našeho století jsou u nás svahové jevy předmětem zájmu geologů jen příležitostně (Č. Zahálka, J. Kafka, J. J. Jahn, J. Woldřich, V. Dědina a další), proto i jejich terminologie má charakter příležitostný, živelný, bez aspektů systematizujících.

Stadium 2. Se specializací v oboru vzniká terminologie jednotlivých vědeckých autorit, která znamená počátky názvoslovného systému. Současně však trvá dál prvek živelnosti, který má příčiny jednak subjektivní, stylistické a jednak objektivní, tkvící v nekoordinovaném oborově vícekolejném výzkumu. Výsledkem je celková přebujelost názvosloví.

Pokud jde o sesuvné jevy, získávala od dvacátých let postupně vůdčí postavení terminologie Zárubova, jež krystalizovala do podoby publikované uceleně r. 1954 v učebnici Záruby–Mencla (8) a s menšími obměnami představuje u nás dodnes základní model inženýrsko-geologického pojetí klasifikace těchto jevů. Staví na bazi Kettnerovy (1) terminologie, která je výchozím systémem celého našeho moderního geologického názvosloví. Třídění Stejskalovo (6) už nedosahuje té lapidárnosti a v hraničním oboru mechaniky zemin není terminologie sesuvných jevů vůbec jednotná a ustálená (Myslivec, Tyc–Kraus, aj.).

Stadium 3. Prohlubování a koordinace výzkumu; názvosloví nabývá značně složité struktury, místy začíná být sporné; chronický nedostatek vyčerpávajících definic; zpždění terminologie za výzkumem se zvětšuje; hledání syntézy; potřeba koordinace mezioborové a mezinárodní; dílčí revize názvosloví.

Terminologií krypedologických jevů se obsírně zabýval J. Sekyřa (3, 4). Nezdárným pokusem o revizi stávající terminologie svahových pohybů zůstává práce J. Krejčího (2). Sesuvné jevy se u nás dostávají do popředí zájmu odborníků začátkem šedesátých let po katastrofě v Handlové. V letech 1962–3 byla prováděna v rámci vládního úkolu registrace všech sesuvných území v ČSSR, spojená s podrobným výzkumem význačnějších lokalit. Příprava této regionálně nejrozsáhlejší akce československé inženýrské geologie vyžadovala předběžnou koordinaci alespoň v základních otázkách terminologie a klasifikace. Na základě dosavadních zkušeností byly proto vypracovány štáblem úkolu koordinační směrnice pro mapování a označování sesuvných jevů (5). Velké kvantum informací o sesuvných jevech, shromážděné během úkolu, vyžadovalo pak další zpracování v několika směrech. Mimo jiné se už během výzkumu objevily důvody směřující k zásadní revizi stávající terminologie. Praktické provedení této revize mi bylo později svěřeno v rámci ústavního úkolu: Klasifikace a standardizace základních metod inženýrskogeologického výzkumu. Výsledkem je v úvodu citovaná zpráva (7).

Stadium 4. Příprava a provedení normalizace názvosloví na bazi terminologické komise.

Vycházejíce z pojetí názvosloví jako odborníky přijaté konvence, dojdeme postupně k názoru, že a) terminologie je mimo jiné indikátorem stupně zpracovanosti poznání v daném oboru a b) retardace terminologie za špičkou výzkumu je přirozená, pokud ovšem nepřekročí jistou mez, za níž už lze mluvit o zanedbaném názvosloví. Podle mého názoru je právě cílem normalizace terminologie usměrnění živelnosti jejího vývoje a vyrovnání jejího zpždění za současným výzkumem, což vyžaduje splnění následujících předpokladů:

1. terminologická analýza odborných textů, tj. shromáždění potřebného kvanta termínů řízenou excerpcí; požadovaným výsledkem je terminologický slovník, např. ve formě soustavy děrných štítků, které umožňují řadu dalších operací;

2. zhodnocení jednotlivých termínů z hlediska odborné a jazykové správnosti, frekvence, životaschopnosti, možností další specifikace ap.

Vlastní normalizace názvosloví pak spočívá v podstatě ve stanovení hierarchie jednotlivých pojmů, ustálení významů termínů, precizování definic, potlačení terminologické přebujelosti, zavedení nových termínů v případě naprostého nedostatku nebo nevhodnosti starých a ve stanovení kritérií klasifikace.

Při revizi názvosloví sesuvných jevů jsem se setkal s následujícími problémy, které spolu dosti těsně souvisí a jejichž odstránění bylo hlavním motivem nového návrhu normalizace:

1. nevyjasněnost v hierarchii pojmů, a tedy i příslušných termínů měla za následek v prvé řadě nutnost rozšíření oboru analýzy ze „sesuvných jevů“ na „svahové jevy vůbec“, dále vytvoření nové koncepce hierarchie základních pojmů a stanovení hranic samostatných typů svahových jevů; sesuvné jevy — původní předmět studia — se tak ocitly v přesném zařazení, které bylo základem jejich dalšího terminologického rozboru. Za hlavní nedostatek dosavadních klasifikačních systémů pokládám totiž právě to, že vznikly „syntézou zdola“ a nikoliv postupnou konkretizací „shora“;

2. v dosavadních klasifikacích neexistuje striktní terminologické rozlišení mezi svahovými procesy a svahovými formami (konkrétně např. mezi sesouváním a sesuvem); někteří z autorů sice tyto rozdíly podvědomě tuší, ale v terminologické praxi jsou nedůslední; to má za následek rozpory uvnitř klasifikací, kde se kříží různá hlediska (hlavně morfologické, dynamické a litologické);

3. nedostatek definic je pro literaturu vytčeného oboru příznačný, z čehož pramení častá neustálenost termínů, která souvisí rovněž s body 1 a 2; tento fakt je možno si vysvětlit převážně praktickým zaměřením celé této disciplíny; pro normalizaci terminologie jsou však vyčerpávající a přesné definice nezbytné;

4. terminologická přebujelost způsobená živelností (viz výše) se projevuje velkým procentem synonymity a homonymity;

5. na druhé straně konstatuji nedostatek vhodných termínů pro některé evidentní jevy a jejich suplování jinými termíny (chybí např. označení pro některé svahové formy, které bývají označovány výrazy používanými rovněž pro svahové procesy (sesutí, zřícení, soliflukce ap.) nebo bývá tento nedostatek obcházen popisem (formy vzniklé tzv. slézáním);

6. na základě uvedených nedostatků se pravidelně vnášejí do jednotlivých klasifikací vnitřní rozpory způsobené nedůsledností, při níž se vzájemně kříží různá kritéria, což je současně vyvoláno snahou po univerzalitě řešení.

Poslední Zárubův publikovaný klasifikační model (9), který je vyvrcholením dnes už klasické formulace, je také jediný ucelený a souměřitelný s cizími klasifikacemi; avšak přesto vyvolává v některých směrech možnost polemiky. Budu se tedy v dalším zabývat jeho kritickým rozbořem poněkud podrobněji.

V kapitole nazvané Rozdělení „sesuvných jevů“ považuje autor pro naše územní poměry za účelné z hlediska inženýrské geologie třídit „svahové pohyby“ s přihlédnutím k povaze postižených hornin a k příčinám vzniku pohybu takto:

1. Svahové pohyby pokryvných útvarů (svahových hlín a sutí) vznikající hlavně působením povětrnostních činitelů:

- a) padání kamenů (tím vznikají suťové kužele a osypy),
- b) slézání sutí (podmiňuje zároveň hákování vrstev),
- c) plošné povrchové sesuvy,
- d) proudové sesuvy,
- e) soliflukce (půdotok),
- f) suťové proudy (mury), vyplavování písků.

2. Sesuvy v pelitických horninách, nezpevněných nebo částečně zpevněných (v jílech, v slínech, jílovcích, jílovitých břidlicích);

- a) podél rotačních smykových ploch (vznikají překročením pevnosti ve smyku),
- b) vytlačování měkkých hornin v podloží, kerné sesuvy,
- c) sesuvy citlivých jílů (quickclays).

3. Sesouvání pevných (skalních) hornin může nastat po předurčených plochách (po plochách vrstevnatosti, břidličnatosti, po puklinách nebo dislokacích) nebo jako náhlá skalní zřícení.

Dále rozeznává autor:

- podle vývojového stadia — sesuvy v počátečním stadiu, v pokročilém stadiu a sesuvy vyčerpané,
- podle stupně stabilizace — sesuvy živé (aktivní), dočasně uklidněné a trvale uklidněné (stabilizované),
- podle stáří — sesuvy současné a staré, z nichž ty, které se za dnešních klimatických a morfologických podmínek nemohou opakovat, se nazývají fosilní.

Z hlediska provedeného rozboru (7) se mi jeví v zájmu správného dalšího vývoje terminologie svahových jevů žádoucí vznést proti citované koncepci klasifikace tyto připomínky:

1. Stejně jako u jiných autorů, postrádám i zde především vytyčení a hierarchii základních pojmů a dále jasný terminologický rozdíl mezi svahovým procesem, resp. pohybem a vznik-

lou formou. Z neresepektování tohoto základního uzlu pojmů totiž pramení většina dalších nedůsledností a nedorozumění.

2. Klasifikace je provedena s ohledem na sesuvné jevy, jejichž vymezení z ní však není patrné, a to jak vymezení laterální (vůči ostatním souřadným svahovým jevům), tak vymezení hierarchické (vůči pojmům nadřazeným a zahrnutým). Např. vzájemný hierarchický poměr pojmů: sesuvné jevy, svahové pohyby, sesouvání, sesuv zde není zcela vyjasněný.

3. Hlavním kritériem dělení je autorovi litologická povaha svahu a dále příčiny vzniku pohybů. V některých detailech je však tato klasifikace rozporná. Nemyslím např., že by tzv. padání kamenů bylo svahovým pohybem pokryvných útvarů, neboť pokryvné útvary se tímto procesem teprve vytvářejí. Rovněž tzv. plošné a proudové sesuvy nevznikají výhradně v pokryvných útvarech a k vyplavování písků může dojít i v předkvartérních horninách, které nejsou pokryvnými útvary. Tzv. vytlačování a kerné sesuvy nelze pokládat za sesuvné jevy, stejně jako tzv. skalní zřícení. Tyto jevy jsou totiž proti skutečným sesuvným jevům natolik odlišné povahy, že jejich zahrnutí pod tento pojem by znamenalo jeho neúměrné a zbytečné rozšiřování vůči pojmu svahové jevy. Tendence rozšiřovat pojem sesuvné jevy „nahoru“ se objevily i u jiných autorů. Z terminologického hlediska se to však jeví sporné, neboť celá tato snaha je vedena bez vědomí nutnosti určité pojmové hierarchie, jak jsem už výše uvedl.

4. Jsou-li nadřazeným pojmem klasifikované skupiny jevů „svahové pohyby“, pak není tato klasifikace úplná, neboť vlastně zahrnuje pouze sesuvné a nejbližší příbuzné jevy, nikoliv už např. pohyby ledovců, říční vody, tekuté lávy, sněhu nebo subakvatických uloženin, ačkoli se s jejich projevy setkáváme, když ne přímo, tak jako s fosilními relikty, i v našich územních poměrech. Kromě toho, přestože se zde dělí pohyby, v některých případech má autor na mysli zřejmě vzniklé formy (plošné povrchové sesuvy, proudové sesuvy, mury, atd.).

5. Klasifikace vlastních sesuvů podle tří uvedených kritérií (vývojové stadium, stupeň stabilizace, stáří), by se stala spornou, kdybychom ji považovali (stejně jako kteroukoliv jinou) za jedinou možnost. Obecně existuje téměř libovolný počet kritérií, podle kterých je možno sesuvné jevy dále dělit a jejich hierarchizace je problematická. Záleží totiž na účelu, který má toto dělení mít. Protože si žádné z kritérií nemůže dělat nárok na univerzalitu, myslím, že je nejvyšší čas přejít od par-

ciálních klasifikací k prosté adjektivní specifikaci termínů *sesuv* a *sesouvání*, jejíž koncepci naznačím v dalším.

V následujících schématech shrnuji svou koncepci celé problematiky. První schéma je nejpodstatnějším schématem celé úvahy, neboť vymezuje definicemi základní pojmy. Druhé rozvádí tuto koncepci v základní druhovou klasifikaci. Sesuvné jevy (procesy, formy, relikt) zde přesně vymezují laterálně. Třetí schéma je pak shrnutím celého návrhu základní terminologie svahových jevů, procesů a forem, které zároveň vyjadřuje jejich vzájemné kvalitativní a kvantitativní vztahy. Pro označení konkrétních svahových procesů jsem volil důsledně podstatná jména slovesná (*sesouvání* ap.), pro označení příslušných svahových forem podstatná jména po lexikální stránce adekvátní výrazům pro svahové procesy (*sesuv* ap.), v krajních případech i za cenu dosavadní nezvyklosti (*sesutina, shrn, posun, opad*). Jsou to většinou případy, kdy vhodný termín pro svahovou formu chyběl, nebo byl zastupován výrazem užívaným současně pro označení svahového procesu, resp. pohybu.

Pokud jde o detailní dělení jednotlivých svahových jevů, domnívám se, že bude třeba nahradit dosavadní dílčí empirické klasifikace, specifikací příslušného termínu prostým výčtem adjektivních charakteristik, jejichž počet je dán stupněm prozkoumanosti daného jevu a nemůže být tedy předem stanoven. Většina dosavadních způsobů dělení se opírala zpravidla jen o jedno klasifikační kritérium, což bylo hlavní příčinou nekomplexnosti vyjádření. Ve schématu 4 podávám jako příklad přehled kritérií otevřené specifikace *sesuvných jevů*. Podobným způsobem by bylo možno postupovat i u ostatních svahových jevů.

Schéma 1. Hierarchie základních pojmů

svahové jevy

obecně: jevy na svazích povrchu zemského způsobené gravitací
pojem zahrnuje: svahovou modelaci (definují dynamicky) a svahové formy (definují strukturně morfologicky)

svahová modelace

soubor svahových procesů a jejich erozně akumuláčního působení

svahový proces

dějová složka svahového jevu

dílčí formotvorná složka svahové modelace

svahový pohyb

charakteristický kinetický projev svahového procesu

svahová forma

strukturně morfologická stopa působení svahové modelace

rozměry: délkové (kubické)!

svahový relikt

degradovaná svahová forma

Schéma 2. Klasifikace svahových jevů, procesů, forem a jejich reliktů

svahové jevy

zesutinové

sesuvné

posuvné

shrnové

skluzové

svahové procesy

opadové

svahové formy

splachové

fluviální

glaciální

soliflukční

plíživé

vulkanické

svahové reliktů

Schéma 3. Návrh nové (diskusní) terminologie svaahových jevů

SVAHOVÉ JEVY	SVAHOVÉ PROCESY	+ SVAHOVÉ FORMY	dočasné / výsledné
sesutinové	= sesutí	+ sesutina	
sesuvné	= sesouvání	+ sesuv	
posuvné	= posouvání	+ posuv	
shrnové	= shrnování	+ shrn	
skluzové	= sklouzavání	+ skluz	
opadové	= opadávání	+ opad	
splachové	= splachování	+ splachový proud	/ splach + splachové
fluviální	= fluviální tečení	+ vodní tok	/ náplav + fluviální
glaciální	= glaciální tečení	+ ledovec	/ moréna + glaciální
soliflukční	= soliflukční tečení	+ půdotok	/ varp + jiné solifl. formy
plíživé	= plíživé sesedávání	+ plíživé svaahové formy	
vulkanické	= vulkanické proudění	+ lávový proud	

Schéma 4. Příklady kritérií adjektivní specifikace sesuvných jevů

	samovolný	
	uměle vyvolaný	(hlavní faktor vzniku)
	fosilní	
sesuv	recentní	(stáří)
	povrchový	
	hloubkový	(struktura)
	aktivní	
	potenciální	(stupeň aktivity)
	stabilizovaný	
	atd.	
sesouvání	jednorázové	
	periodické	(průběh)
	zjevné	
	latentní	(příznaky)
	atd.	

Příklady adjektivní specifikace:

- uměle vyvolaný recentní povrchový sesuv, tč. aktivní,
- samovolný recentní hloubkový sesuv, tč. potenciální,
- periodické latentní sesouvání,
- jednorázové zjevné sesouvání,
- atd.

Domnívám se, že zodpovědným objektivním posouzením navrhané normalizace terminologie svahových jevů se odstraní zjevné zpoždění terminologické praxe za výsledky výzkumu v tomto oboru a vytvoří se nezbytná jednotná výchozí základna jeho dalšího vývoje.

Literatura:

- (¹) Kettner R. (1948): *Všeobecná geologie III*. Melantrich, Praha.
- (²) Krejčí J. (1960): *Příspěvek k terminologii a klasifikaci svahových pohybů*. – Geogr. časopis SAV 12, 1, 8–37. Bratislava.
- (³) Sekyra J. (1958): *Kryopedologická terminologie*. – Čas. mineral. geolog. 3, 349–358. Praha.
- (⁴) Sekyra J. (1960): *Působení mrazu na půdu*. – Geotechnica 27. Praha.

- (⁵) *Směrnice a pokyny pro úkol „Sesuvná území ČSSR“ a doplňky k nim* (1962). — Archiv GÚ ČSAV. Praha.
- (⁶) Stejskal J. (1949): *Geologie*, 53–125. Praha.
- (⁷) Špúrek M. (1966): *Problém terminologie svahových jevů*. — Geofond. Praha, Bratislava.
- (⁸) Záruba Q., Memel V. (1954, 1957): *Inženýrská geologie*. — NČSAV. Praha.
- (⁹) Záruba Q., Vachtl J., Pokorný M. (1965): *Základy geologie a petrografie pro stavební fakulty*. — SNTL, SVTL. Praha.

POZNÁMKY K VÝVOJI ČESKÉHO PSYCHIATRICKÉHO
VYJADŘOVÁNÍ

Jiří Křížek — Jiřina Kuchárová

357
622

Již od XV. století můžeme v lékařských, česky psaných dílech nalézt části týkající se psychiatrie v dnešním slova smyslu. Z hlediska názvoslovného však zde pozorujeme značnou nejednotnost a nepřesnost ve vyjadřování a nelze hovořit o ustáleném způsobu označování psychopathologických fenoménů a jejich projevů. Teprve v XIX. století s výrazným rozvojem oboru a většími publikačními možnostmi — založení Časopisu lékařů českých v r. 1862 — se začaly důsledně projevovat snahy o vytvoření precizního českého psychiatrického názvosloví, které by se vyrovnalo vyspělému názvosloví německému a latinskému.

Lékaři, kteří v té době byli psychiatry svou erudicí, nebo jim alespoň tato problematika byla blízká, vytvářeli vlastně — jak můžeme vidět z jejich publikací — vědecký jazyk oboru, který je dosud užíván, samozřejmě ne ve zcela nezměněné podobě, protože s rozvojem oboru dochází i ke změnám terminologickým.

Psychiatrické názvosloví prošlo zhruba za sto let vývoje značnými změnami, přičemž nejsou bez zajímavosti způsoby, jakými se odehrály. Možno se domnívat, že odborné názvosloví ve svém vývoji přejímalo některé termíny neodborné z obecného jazyka, mající vztah k duševním poruchám (*blázen, šílenec, pomatenost, klam, mam*). Doplnění tohoto lexikálního základu se dělo jednak menšími derivačními úpravami základů domácích, jednak spojováním domácích slov v sousloví. Mnohé z těchto výrazů jsou v tehdejší době nesporně nové, protože nejsou zachyceny v Jungmannově česko-německém slovníku, vydaném v letech 1835–1839, např. je to Fukou užívané *naladění mysle* = *nálada*. Ve snaze vyrovnat se vyspělé zahraniční terminologii, především už uvedené německé a latinské, využívala čeština jako ekvivalentů cizojazyčných termínů starších, lidových nebo méně známých výrazů — např. *nesytka* pro bulimii, *zadušilost* nebo *nádech* pro hysterii (5), jak je spolu se staršími doklady zachyceno v Jungmannově slovníku. Kromě toho se objevovaly nové návrhy na záměnu cizích termínů názvy domácími. K nim patří např. termíny *úsoba, výsoba*, které navrhoval Purkyně pro označení subjektu a objektu a které Tomas (8) užíval pro jáství a opak jáství. Na jedné straně je tedy patrná

snaha stůj co stůj, naprosto důsledně uplatňovat české termíny místo cizích, což není příznačné pouze pro vývoj psychiatrické terminologie. Projevilo se to i v jiných oborech o několik desetiletí dříve, např. v zoologii, botanice, mikrobiologii, kde např. *micrococcus* byl označován co *malokokoušek* (Presi) aj. Již Puchmajer si stěžuje do „nově ukovaných přestrašných jmen“ (6).

Na druhé straně v pozdější době odborná terminologie nahrazuje některé české výrazy, které se ukázaly nedostatečnými, opět názvy cizími a dochází tedy k terminologické internacionalizaci (např. *bezvůle* = abulie (8), *omam* = halucinace (7), *klam* = iluze (8), *střídavé dvojvědomí* = alternace osobnosti (3), *loudavost myšlení* = bradypsychismus (8), *pomatenost kruhová* = maniodepresivní psychosa (2), *pomatenost přeludová* = halucinatorní psychosa (2) atd.).

Mnohé z navrhovaných termínů vymizely sice z odborné řeči, ale udržely se v řeči hovorové, beletrii, poezii apod. Např. výrazy *mam* = blud, *přelud* = halucinace, *klam* = iluze vyskytují se u Sv. Čecha, Krásnohorské, Šmilovského a dalších. V psychiatrické terminologii byly nahrazeny vhodnějšími, někdy i mezinárodními výrazy.

Není bez zajímavosti, že se v tvorbě nových výrazů pro některé duševní poruchy z intelektové oblasti objevily názvy příbuzné označením ruským, v čemž by bylo možno spatřovat vliv ruské psychiatrické terminologie, jakožto důkaz vzájemného kontaktu např. *slaboum* = imbecillitas (4), *nedoum* = debilitas (4) atd.

Změny názvoslovné souvisely nepochybně i se změnami obsahovými, protože s rozšiřováním znalostí oboru bylo nutno i zpřesnit a z odbornit vyjadřování. Další vývoj a propracování psychiatrického názvosloví se uskutečňoval pak především diferenciací a precizací terminologie v souvislosti s etiopatogenetickými hledisky, která se s vývojem oboru měnila. Sem např. je možno zařadit dnes opuštěný termín *zblbělec*, označující třídu získaných intelektových poruch příliš obecně. V souvislosti s upřesňováním diagnostiky došlo k náhradě tohoto termínu označeními víceslovnými, které vlastně tvořily podtřídy původního termínu, např. *dementní paralytik*, *dementní epileptik* apod. Dále se změnil původní význam mnoha termínů: *stupidita* (3) dříve ve významu „stupor“, nyní označuje v hovorové řeči poruchu intelektu, *přízrak* (3) dříve ve smyslu optické halucinace, nyní pojem více méně mlhavý.

U některých termínů tedy pozorujeme významové přesuny,

jindy došlo k univerbaci, kde český víceslovný název byl nahrazen českým jednoslovným (*naladění mysle* = *nálada*).

Velmi zajímavá je např. Kuffnerova snaha postihnout určitý jev v jeho dynamickém průběhu, který v dnešním označení už není patrný, protože vyjadřuje pouze výsledný stav — např. „stařecká scházivost“ v porovnání se „stařeckou sešlostí“.

Řada termínů, které později byly z odborného názvosloví vytlačeny, se ujala v řeči hovorové a nabyla vysloveně pejorativního charakteru, někdy i s významovým přesunem (*blbec*, *sprosták*, *blázinec*, *blázen*, *šileneč*, *ochlasta*, *ožralství* aj.), přičemž některé z nich se ještě nevyskytují v Jungmannově slovníku a jde tedy o označení nová — např. *blbec*.

Dosud popsané jevy, i když se navzájem prolínají, podmiňují a nelze je mnohdy od sebe přesněji odlišit, nutno hodnotit z několika hledisek:

1. Hledisko názvoslovné, které se uplatňuje při sledování změn cizích termínů za české a naopak a které dává možnost posoudit kapacitu češtiny pro tvorbu vlastní odborné terminologie.

2. Hledisko stylistické. Sem možno řadit deskriptivní schopnost a různorodost rukopisů jednotlivých autorů, kde se nejvíce uplatňuje jejich individualita a je samozřejmě poplatné i stupni vývoje oboru.

3. Hledisko obsahové, kde se projevuje závislost nomenklaturických kategorií na stupni vývoje a znalostí oboru a jeho diagnostických možnostech. Tím je ovlivňována i funkce a významové přesuny termínů.

Psychiatrická terminologie a její tvorba je zajímavá i pro dnešní psychiatrickou generaci, protože musíme s obdivem sledovat práci psychiatrů minulých let, kteří s mnohem menšími diagnostickými možnostmi tvořili z pacientových projevů syndromologické a nozologické jednotky, které my už samozřejmě užíváme.

Proces vývoje psychiatrického vyjadřování probíhá, byť méně bouřlivě dále a pro nás méně postihnutelně. Stojíme spíše v roli doplňovatelů již pevného názvosloví (resp. pevně vytvořeným se nám t. č. jeví). Jsme svědky precizace a dotváření terminologie jednotlivých podoborů (psychoterapie, elektroencefalografie, psychofarmakologie atd.). Zde se však slovník spíše obohacuje asimilací termínů internacionálních. V jiném případě lze nyní sledovat, že řada termínů již přesáhla svůj kulminační bod a udržují se nejednou jen vlivem zásahů zevních

(někdy nutností užívat české terminologie např. u soudů — schizofrenia catatonica = *rozkolenost mysli pitvorná* aj.).

Objektivně možno konstatovat, že s postupným rozšiřováním oboru vidíme i snahy používat — více-či méně zdařile — novějších termínů psychiatrických i v beletrii. Jindy zase pozorujeme pronikání těchto termínů do různých slangů a argotů, vznik geograficky podmíněných tvarů aj. (v Praze se např. říkalo „ty jsi se zbohnil“ apod.). Vidíme i vznik slangů profesionálních, a to např. u středně zdravotnického personálu psychiatrických léčeben (hlasista, záchvatník, je rozjetej, jde do nemoci atp.).

Obecně, snad v souvislosti s konkretizací životního stylu a ústupem od romantiky, paralelně s vývojem češtiny literární, lze si všimnout i v psychiatrii vytlačování onomatopoeických výrazů, které nabývají rázu archaického (Kuffner: dupotný rozkrok, checht a jásot; Fuka: temně nevrle naladěm (3, 1) aj.).

Naše úvahy možno uzavřít zjištěním, že klasická česká psychiatrická literatura je nesporně zajímavá nejen z hledisek obsahových, ale i pozoruhodná svým jazykovým vývojem, na jehož některé rysy jsme chtěli tímto sdělením upozornit.

LITERATURA:

1. Fuka Fr., *Z psychiatrických přednášek prof. Köstla*, ČLČ 1865, 85, 98, 188;
2. Janovský V., *O choromyslnosti v těhotenství a šestonedělí*, ČLČ 1878, 14, 19;
3. Kuffner K., *Speciální psychiatrie*, 1900;
4. Kuffner K., *Revue v neurologii, psychiatrii, fyzikální a diaetické terapii*, 1909, 335;
5. Kypta J., *Definitiones morbum atque symptomatum, adnexa significationum etymologia nec non earum terminologia germanica et bohémica*, Praguae 1847;
6. Němec B., *České názvosloví v anatomii a fyziologii rostlin*, Vesmír 1963, 364;
7. Smoler M., *Hojení duševních poruch v prvopočátku*, ČLČ 1962, 118;
8. Tomsa A., *Jak mají býti psány chorobopisy o choromyslných*, ČLČ 1867, 315, 348.

Autoři děkují J. Kuchářovi, CSc. z Ústavu pro jazyk český za četné podnětné rady a připomínky. Doc. J. Prokůpkovi děkují za cenné informace a MUDr. K. Dobíškovi za četné rady, odkazy na literaturu a její laskavé zapůjčení.

83
357
16-21

SUFIX -DORA VE ŠPANĚLSKÉ TERMINOLOGII SILNIČNÍCH STAVEBNÍCH STROJŮ

Josef Krautman

Sufix *-dor* (v ženském rodě *-dora*) je ve španělštině živý a velmi produktivní; pomocí něho se tvoří v obecném lexiku aktivní slovesná adjektiva, např. *machacador* – a (drtící), popřípadě i substantiva, např. *machacadora* (drtič).¹

V češtině odpovídá sufixu *-dor*, *-dora* jednak sufix *-ící*, označující činnost osoby nebo věci jako její právě trvající vlastnost, jednak přípony *-ící*, *-ecí*, které určují vlastnost předmětu jako nástroj jisté činnosti, mají význam účelový.²

Ve španělské terminologii silničních stavebních mechanizačních prostředků je velmi časté spojení adjektiva zakončeného na *-dora* se substantivem *máquina* (stroj). Vedle toho však existují výrazy se sufixem *-dora* jako samostatná substantiva zvláště po elipse,³ tj. vypuštění určovaného členu *máquina*, např. *escarificadora* (rozrývač) z původního *máquina escarificadora*, *excavadora* (rypadlo) z *máquina excavadora*.

V daném oboru se setkáváme nejčastěji s těmito termíny:
alquitranadora – rozstřikovač dehtu.
apisonadora – silniční válec, *apisonadora de vapor* – parní válec, *apisonadora Diesel* – válec s dieselovým motorem,
aplanadora – silniční válec, *aplanadora de vibración a motor* – vibrační válec samopojízdný,
calentadora – předehříváč,
cargadora – *móvil* – pojízdný nakladač,
clasificadora fija – stabilní třídič, *vibroclasificadora* – vibrační třídič, *clasificadora cilíndrica* – válcový třídič,

¹ *Gramática de la lengua española*, Real Academia Española, Madrid 1931, 136: *-dor*, *-dora* expresan el agente, y algunos también el instrumento o el lugar . . . ; shodně v portugalštině, *Gramática Histórica*, Coutinho Ismael de Lima, Rio de Janeiro, 183 *-dor* indica agente e instrumento, dando formação a substantivos e adjetivos; N. D. Arutjunova, *Očerki po slovoobrazovaniju v sovremennom ispanskom jazyke*, Moskva 1961, 60.

² B. Havránek – J. Jedlička, *Stručná mluvnice česká*, Praha 1960, 69.

³ J. Filipec, *Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie*, Praha 1961, 273.

distribuidora — distributor,
destoconadora — dozer na vyvracení pařezů,
dobladora de acero — ohýbačka stavební oceli,
engravilladora — podrtovač,
escarificadora — rozrývač,
esparcidora de grava — rozdělovač drtě,
excavadora — rypadlo, *excavadora de cuchara* — lopatové rypadlo, *excavadora de rosario* — korečkové rypadlo, *excavadora de mordaza* — drapák, *excavadora normal sobre orugas* — pásové rypadlo, *retroexcavadora* — rypadlo s hloubkovou lopatou,
explanadora — srovnavač; *explanadora de hoja normal* — čelní shrnovač, buldozer; *explanadora de hoja oblicua* — bočný shrnovač, angledozer; *explanadora de hoja inclinada* — shrnovač se skloněnou radlicí, tildozer, tipdozer,
evacuadora — sněhová fréza,
lavadora — pračka kameniva,
machacadora — drtič, *machacadora de mandíbulas* — čelistový drtič, *machacadora giratoria* — otáčivý drtič, *machacadora de martillos* — kladivový drtič, *machacadora cónica* — kuželový drtič, *machacadora de dobles martillos* — odrazový drtič,
mezcladora — míchačka, *mezcladora de hormigón* — míchačka na beton, *mezcladora fija* — betonárna (pracovní název betonárka),
niveladora — srovnavač, *niveladora cargadora* — kombinovaný srovnavač s nakladačem,
perforadora — vrtačka,
secadora — sušicí stroj, sušička,
terminadora longitudinal — finišer na bočnicích,
zanjeadora — *zanjadora* — hlubič příkopů (ČSN 470175 zná jen výraz hlubič; pracovní jazyk má výraz příkopové rypadlo).⁴

Pro nářadí, nástroje, zařízení, přístroje a výjimečně i stroje menších rozměrů se používá sufixů *-dor*, *-dera*, *-era*, např. *amortiguador* — tlumič nárazů, *machacadera* — palice, *hormi-*

⁴ Zkoumaný materiál byl excerpován z díla Caminos, José Luis Escario, Madrid 1960 a 1964, *Diccionario Técnico de Vialidad*, Paris 1951, *Vocabulario Internacional de Ingeniería de Tráfico*, Unesco 1957, *Diccionario Técnico de Carreteras*, AIPDC Paris 1964 a z různé firemní literatury. České ekvivalenty jsou z *Katalogu stavebních strojů*, MTS Praha 1957, z *Velkého anglicko-českého technického slovníku* (Pekárek a kol.), Praha 1957 a z konzultací s pracovníky Stavební fakulty ČVUT Praha. Pro některé stroje není v češtině pojmenování, např. *destoconadora* — dozer na vyvracení pařezů.

gonera — míchačka na beton s nižším výkonem (na rozdíl od *mezcladora de hormigón*, což je míchačka s výkonem přes 15 m³/hod.). Sufix *-dor* se vyskytuje též v pojmenování zařízení, která jsou příslušenstvím stroje; jde-li o aparát přidaný k určitému stroji, je název tohoto zařízení maskulinum, např. *escarificador* — zařízení k rozrývání (Camino I, str. 269... Complementos de la niveladora: el escarificador, situado en la parte delantera de la máquina... Doplnky srovnavače: zařízení k rozrývání, umístěné na přední části stroje...); proti tomu sufix *-dora* označuje stroje, tj. zařízení velkých rozměrů, složitější nebo výkonnější, např. *escarificadora* — rozrývač je samostatný stroj (Camino I, str. 278: Las escarificadoras son máquinas... Rozrývače jsou stroje...).

Rozdíl ve významu signalizovaný rozdílným rodem je v souhlase s jevem obecného lexika, že totiž dvojice typu *cuba* — *cubo* (káď — vědro) označují v ženském rodě předměty velkých rozměrů, kdežto v mužském rodě znamenají předměty menší. V daném oboru (např. *apisonadora* — velký válec, *apisonador* — malý válec) lze tento rozdíl vysvětlovat v některých případech elipsou výrazů *máquina* (stroj) a *aparato* (přístroj), takže *apisonadora de vapor* — parní válec, *apisonadora Diesel* — válec s diesellovým motorem mají význam velkých válců, zatímco *apisonador de zanja* (znamená válec na hutnění dna příkopů, pro který nemáme český termín) označuje válec malý.⁵ Často rozhoduje rod podstatného jména, které vyjadřuje pojem nejbližší nadřazený (*máquina*, *aparato*); srovnej v češtině třeba *-ač* (*svěrač*, *ohýbač* aj. svaly) a *-čka* (*hrkačka*, *bouchačka*, *řehačka* aj. hračky) i *-ník*, *-nice* (početník je sešit m. a početnice je kniha f.); jsou to ovšem jen tendence.

Substantivní sufix *-dora* vznikl ze suffixu adjektiva, které původně stálo s určovaným substantivem *máquina*, po jehož vypuštění přejal i jeho substantivní význam. Rod zbylého určujícího členu (*apisonadora*, *apisonador*) je určen rodem vypuštěného členu (*máquina*, *aparato*).⁶

⁵ *Camino I*, 666–8.

⁶ *Technický naučný slovník*, Praha 1963, 142: „Přístroj — zařízení větší nebo menších rozměrů, často jemné a přesné, přizpůsobené určitému účelu. Zařízení větší a složitější se často nazývá strojem. Názvosloví je zde neustálené.“ Též *Slovník spisovného jazyka českého*, Praha 1960, *Příruční slovník jazyka českého*, Praha 1948–51, *Diccionario Castellano Enciclopédico Ilustrado*, Paris 1930, *Espasa Calpe*, *Diccionario enciclopédico*, Barcelona.

V technické praxi se ve španělštině stejně jako v češtině projevují tendence k univerbizaci, tj. k nahrazení víceslovného termínu slovem jedním.⁷ Vypuštění určovaného členu je jedním z projevů této tendence. Typické je tu odvození od sloves. Jde tu o adjektiva a substantiva deverbativní, např. *apisonar* (válcovati) – *apisonador* (válcující) – *apisonadora* (válec); sufix *-dor(a)* tu umožňuje přechod slovesných lexémů do kategorií jmenných, např. *secar* (sušiti) – *secador* (sušící) – *secadora* (sušící stroj); *alquitranar* (dehtovati) – *alquitranador* (dehtující) – *alquitranadora* (rozstříkovač dehtu), apod. Jde tu vesměs o čistou transpozici, při níž sloveso je transponováno v adjektivum (substantivum) vyjadřující činnost.

Sufix *-dor(a)* se připojuje k slovesným základům prostým, např. *secar* (sušiti), *calentar* (hřáti), i složeným, např. *excavar* (hloubiti), *apisonar* (válcovati). Některé slovesné základy jsou tu však denominativního původu, např. *alquitrán* (dehet), *zanja* (příkop), *gravilla* (drť), *nivel* (krokvice), *tocón* (pařez)⁸; připojením sufixu *-dora* dochází tu tedy k druhé derivaci:

substantivum → sloveso → substantivum
alquitrán – *alquitranar* – *alquitranadora*.

Výchozí substantivum má v uvedených příkladech význam hmoty, např. *alquitrán* (dehet), *gravilla* (drť), tvaru, např. *zanja* (příkop), nástroje, např. *nivel* (krokvice); sloveso, do něhož byla provedena transpozice, vyznačuje činnost, např. *alquitranar* (dehtovat), *engravillar* (pohazovat drť), *zanjar* (hloubit příkop), *nivelar* (vyrovnat), načež výsledné substantivum má význam stroje, provádějícího úkon, naznačený slovesem.

Významová souvislost s vypuštěným určovaným členem *máquina* se udržuje a v kontextu se pak často tento extenzivní termín objevuje místo termínu speciálního; tak např. hovoří se

⁷ U českých souslovných výrazů s určujícím členem typu *-icí*, *-ecí* dochází snadno k univerbizaci, např. *sušící stroj*, *sušička*.

⁸ Jiný je případ termínu *destoconadora* (dozer na vyvracení pařezů), analogicky utvořeného přímo ze jména *tocón* (pařez) jako *zanja* (příkop) – *zanjar* (vyhloubit příkop) – *zanjadora* (hlubič příkopů), protože sloveso *destoconar*, ostatně málo frekventované, má v jazyce jiný význam (= *recortar los cuernos del toro* – odříznout, zaříznout býčí rohy, viz *Diccionario enciclopédico*, Espasa Calpe, Barcelona; shodně *Diccionario Castellano Ilustrado*, Paris 1930).

o rypadle napřed *excavadora*, v dalším kontextu pak jen *máquina*.⁹

Produktivní přípona *-dora* je systematizující a označuje stroje jednoúčelové, tj. provádějící určité jednotlivé úkony: *mezclar* (míchání), *perforar* (vrtání) apod.

K univerbizaci nedochází

1. tam, kde určující člen podržel svůj původní adjektivní význam, např. *máquinas andadoras* – kráčivé stroje;

2. u rodových, popřípadě souhrnných pojmů, např. *máquinas excavadoras* ve významu hloubicí stroje;

3. tam, kde obsah determinujícího členu je příliš obecný, např. *máquina acabadora* = *máquina terminadora* – finišer;¹⁰

4. tam, kde určující člen nelze vyjádřit adjektivem na *-dora*, např. *máquina de producir bloques de concreto* – stroj na výrobu betonových prefabrikátů.

Podle toho, jak pokročil proces vypouštění určovaného členu, můžeme utřídit zkoumané termíny do těchto skupin:

a) I v spisovném jazyce existují synonymně ještě úplné termíny souslovné vedle zkrácených, např. *máquina calentadora* – přehřívač vedle *calentadora*, *máquina niveladora* – srovnavač vedle *niveladora*, *máquina secadora* – sušicí stroj vedle *secadora*.

b) Používá se jen termínů jednoslovných, např. *zanjadora* (hlubič příkopů), *destoconadora* (dozer na vyvracení pařezů), *perforadora* (vrtačka).

c) Univerbizace je tak dokonalá, že zkrácený termín slouží další determinaci, tj. používá se ho jako určované části v sousloví pro pojmenování dalších druhů, např. *excavadora de cuchara* (lopatové rypadlo), *excavadora de rosario* (korečkové rypadlo), *excavadora de mordaza* (drapák), *excavadora sobre orugas* (pásové rypadlo).

V případech typu *niveladora cargadora* (kombinovaný srovnavač s nakladačem) je substantivizace sufixem *-dora* tak dokonalá, že dochází k spojení asyndetickému.

d) V některých případech dodává sufix *-dora* základu vý-

⁹ Např. *La máquina del tipo Ry-1 es de tamaño mediano* – stroj typu Ry-1 je prostřední velikosti – a myslí se tím *excavadora del tipo Ry-1*, tj. rypadlo typu Ry-1 (firemní leták strojexport, Excavadoras Checoslovas).

¹⁰ Při specifikaci dochází k elipse, např. *terminadora longitudinal* – finišer na bočnicích.

znam velkých strojů, např. *mezcladora fija* (betonárna) proti *máquina mezcladora móvil*, tj. pojízdná míchačka menší velikosti a výkonu. Přejdem od sousloví *máquina mezcladora* k jednoslovnému termínu *mezcladora* není terminologizační proces ukončen; jednoslovný termín se začíná stavět do protikladu k termínu víceslovnému v tom smyslu, že termín *máquina mezcladora* má význam pojízdného, menšího stroje, kdežto termín *mezcladora fija* vyvolává představu mohutného, fixovaného, nepojízdného stroje.

Sufixy *-dora* a *-dor* ilustrují názorně, jak v jazyce může docházet ke vzniku sémasiologických skupin, vyjadřovaných morfologickou kategorií jmenného rodu. Vznik těchto sémasiologických skupin umožňuje elipsa, vypouštění určovaných složek terminologických sousloví.

Ján Doruľa

Špán. Eugen Paulíny presvedčivou argumentáciou vyvrátil názor I. Kniezsu, ktorý dôvodil, že slovenské slovo *špán* je prevzaté z maďarčiny (*ispán*).¹ Konštatuje, že „... slovo *špán* malo v stredovekej slovenčine aj neterminologickú platnosť všeobecného podstatného mena s významom, ktorý bol blízky nemeckému slovu »Herr« a maďarskému slovu »úr«.“² Vychodi mu, že slovo *špán* mohlo byť prevzaté do maďarčiny zo slovenčiny.³ E. Paulíny nemá priame doklady na apelatívny význam slova *špán* v slovenčine, svoje dôvody opiera medziiným o miestne mená (Špania Dolina). Vincent Blanár súhlasí s Paulíniho argumentáciou, uvádza ďalšie slovenské miestne a pomiestne mená i priezviská odvodené od slova *špán* a uvádza i niektoré doklady z 15.–17. storočia so zápsmi osobných mien s týmto základom. Konštatuje, že „Slovo *špán* je doložené iba v slovenských miestnych, pomiestnych a osobných menách.“⁴ Už v dovtedajšej publikovanej literatúre (v textoch uverejnených už roku 1961) však možno nájsť doklady na apelatívny (neterminologický) význam slova *špán* v slovenčine v 16. storočí. Ide o tieto doklady: *My Andrass a Michal Chorwati hrabstwy Lyptowskej[h]o, Oravskej[h]o ysspani etc. znamo czynime wssem wobecz, že g[es]t przysla przed nas wrozna pani Dorothea, zena nebossczyka sspana Gregore Szczewniczke[h]o prosyctze nas, ze bychme gyey y s gey dietmy syrotamy raczyli wedle sprawedliwosti pomocniczcy a obranczy byti.* (Oravský zámok 5. marca 1504)⁵

¹ Pozri E. Paulíny, *Západoslovanské výpožičky v staromaďarskej lexike*, O počiatkoch slovenských dejín (sborník), Bratislava 1965, str. 193–194. Pozri o tom i v jeho príspevku *Začiatky kultúrneho jazyka slovenskej národnosti*, Jazykovedné štúdie VI, Bratislava 1961, str. 7–8. Kniezsa István podal svoj výklad v knihe *A magyar nyelv szláv jövevényiszavai I/1*, Budapest 1955, str. 224–226.

² *Západoslovanské výpožičky* ... str. 194.

³ *Začiatky kultúrneho jazyka* ... , str. 8.

⁴ V. Blanár, *K hodnoteniu jazyka Žilinskej knihy*, Jazykovedný časopis 15, 1964, str. 129.

⁵ F. Sedlák, *Slovenské listiny a akty zo 16. storočia v archive rodu Rakovských*, Jazykovedné štúdie VI, Bratislava 1961, str. 225.

Ako vidieť, vo význame „župan“ sa tu používa z maďarčiny prevzatá podoba (termín) *išpán*,⁶ ale v apelatívnom význame sa tu používa staré slovenské slovo *špán* (= pán, dominus, Herr). Ďalší doklad tohto druhu: *Stalo se w lomnem walale welikomožneho sspana Bathorj Isstwana. w ten stwartok po Swatem Martine Roku pane 1572.*⁷ Tento doklad je preukazný aj preto, že ide tu o ustálené a bežne používané spojenie (titul) *veľkomožný pán* (titul *veľkomožný župan* nepoznáme; je možné spojenie *veľkomožný pán župan*). Slovo *špán* je v tomto spojení na mieste slova *pán*, používa sa v tom istom (apelatívnom) význame.^{7a}

Apelatívny význam slova *špán* je v slovenčine dobre doložený týmito ďalšími dokladmi zo 16. storočia z oblasti stredného i východného Slovenska: *Item swedomy wybrane z/dowoleny stolycze kralowskej na stranu sspana Mysse Zyeka z/Maleho Jasena,*⁸ *a gynych wssech sspanow Jesenyju s/teho ze Jesena.; Item Peter a Steffan Jesenskj pod prysahu poznaly, že thade kede sspany Jesenenye pryhon zadagy od Zyeka ze žadneho pryehona nebylo, ale že gse proste wssede pasly dobytky y gedneho y druhie[h]o Jesena.; Item sspan Janko s/Kelnyka⁹ Thomass Chowan Zaborye,¹⁰ poznaly pod prysahu ze ony wedy ze tede byly hory kede sspany Jesenenye chczegy pryehon myety,*

⁶ Slovo *išpán* (*ispanus*) sa v textoch a zápisoch používa nielen vo význame „župan“. O tom však podrobnejšie inokedy.

⁷ J. Doruľa, *Niekoľko archívnych dokumentov zo 16. storočia*, Bulletin Vysoké školy ruského jazyka a literatúry V, Praha 1961, str. 192; od-tlačená je i fotokópia tohto textu. Lomné je dedina v bývalom okrese Stropkov, teraz Bardejov.

^{7a} Porovnaj k tomu aj takýto doklad: *Podaleig pak wassim opatrnos-tem sspan Richtar, a prawo pocztiwie, skrs tich 7 wolow, kterich gsme w/sstítniku na Mite za/dluch nass zdrzeli, za Knafler Matiasse, znamost cžinime, že...; ...wassu Slowutnu opatrnost pitam Span Richtar, že tento List, predlossie, y pretich dobrich panow kterim statek u/naß, a y pret dluznika nasseho, zwrchu menowaniego, a/nam na/ten List zaraß dobru odpowet dati račzíte* (Štítník, 17. stor.; Mestský archív Banská Bystrica, F 172 N 71).

⁸ Horné Jaseno, Dolné Jaseno, Horný Kalník, Dolný Kalník, Záborie a Dražkovce sú všetko susedné dediny v tesnej blízkosti mesta Martina.

⁹ Pozri pozn. 8.

¹⁰ Pozri pozn. 8.

a že gse dobytek tade proste pasol.; Item Holy z/Drasskowecz¹¹ poznal pod prysahu, že on žadneho pryehonu newye tede kde sspany Jesenenye powedagy, a czesty takye že byly do hory slobodne.; Item sspan Matthey Iwanka nycz tewye.; Item Thommass Wano, Steffan Laczko Mykule Myso Mazyerowye, Matthey Bernad, a Myso Kozykowye, Matthey Melicher Brnowye, Steffan Gaspar Melicher Czernekowye powedelj pod prysahu obyczeyne wssyczkny gednostayne, že ony gystotne wedy, že thy czesty gedna od rybnyka do ssczepy a druha od huorky byly slobodne každemu, ale kdy zasyely tede thu stranu že Pyetrowye zarubuwały a branyly toczysto sspan Kreyczy Gyryk, a Myso Žyek.; Item Melicher Brna powedel takye, ze w tem laže byla gedna czressne, a že on chczel na thu czressnu czressne obyerath, potem ze ho vbyl a ryekol, neny tho pry twoge ale tho mne prey sspany Pyethrowye daly. ([Martin] 1559);¹² na/vyeczsse svyadeczthvo pyeczecz naszeho spana przykladamy (Dubovica [dedina v býv. okr. Sabinov, teraz Prešov], 16. storočie).¹³

Ako vidieť, slovo *špán* (= dominus) sa v slovenčine ešte v 16. storočí bežne používalo, patrilo do živej slovenskej nárečovej slovnej zásoby na strednom i východnom Slovensku (chýbajú nám zatiaľ doklady z oblasti západoslovenskej). Je teda dobre dokázaná skutočnosť, že slovo *špán* je starým slovenským slovom, ktoré nebolo do slovenčiny prevzaté z maďarčiny.¹⁴

Príš, p. r. a. E. Pauliny nesúhlasí s Kniežsovým výkladom, že maďarské slovo *perel* (zo slovesa *p brěti*), ktoré malo význam „viest právny spor“, nemôže pochádzať zo slovenčiny, lebo v západnej slovančine má toto sloveso len význam „sväriť sa, há-

¹¹ Pozri pozn. 8.

¹² Štátny archív Bytča, Písomnosti zemianskych rodín, rod. Jesenský 1570—1805. Text v archíve objavil R. Kuchar.

¹³ Text je uložený v Mestskom archíve v Levoči, škatuľa Acta slavica. č. 4/118. Uverejňujeme ho v príspevku *O jazyku ďalších textov zo 16. storočia z oblasti východného Slovenska (k slovensko-poľským vzťahom jazykovým)*, *Nové obzory* 9, 1967 (v tlači). Slovo *špán* sa tu vzťahuje na zemepána, ktorému Dubovica vtedy patrila. Roku 1587 J. Horváth z Plavča adresuje list zemepánovi Jurikovi Dubovickému do Dubovice (pozri v našom príspevku *O používaní poľštiny v písomnostiach zo 16. storočia na východnom Slovensku*, *Jazykovedné štúdie IX*, Bratislava 1966, str. 66). Ani tu slovo *špán* sa nepoužíva vo význame „župan“.

¹⁴ Pozri k tomu i argumentáciu E. Paulinyho v príspevkoch citovaných v poznámke 1.

dať sa“.¹⁵ E. Pauliny uvádza doklady zo starej češtiny a uzatvára: „Je teda jasné, že „přieti se“ malo v starej češtine aj význam „viest spor“. Zo slovenskej oblasti tento význam doložený nie je.“¹⁶ Chceme tu poukázať na to, že aj v slovenskej oblasti je tento význam dobre doložený. Porovnaj takéto doklady na slovo *pra*: . . . *dale Slowutny pane Rychtaru, y/poctywa Rad-da, porozumeli sme z/wasseho psany ze strany Macka k/nam pissete wassy mylosti, pod nassow mocow neny, nez pod mocow, pannj welikomozneg (kterazto) tu wec ona na sobe wzala, gežli kdo neyaku pru proti Mačkowj ma, ze ona welikomozna pannj zan odpowed da, a/zanho stogi, protoz wassi mylosty, gi mate wihledawati, strani Mačka, ze co gest on koli powinnowat komu, to slybuge welikomozna panj, podle prawa a/sprawedlnosty, zadosty uczinyty* (Očová 29. júna 1624; Mestský archív Banská Štiavnica, škatuľa 1624/1); *My rychtar, a radda slobodneho kralowskeho mesta Krupinj. znamo cžynime wssem wubecz y gednomu každemu komužbj toho wedieti naleželo: že yakož pominylych času roku totižto 1694. za rychtarstwi mudreho a oppatrneho muže Michaele Korczoka, magicze gistu causu aneb pry strany chotaru proti obiwatelum mesteczka Babiny, ktera causa. . .* (Krupina 22. apr. 1697).¹⁷ Sem patrí i slovo *priš*, ktoré bolo v slovenčine právnym termínom a označovala sa ním stránka zúčastnená na súdnom spore. Význam tohto termínu na základe pramenného výskumu dobre osvetlil a vystihol Rudolf Kuchar.¹⁸ Porovnaj k tomu ešte takýto doklad: *a/tak pro/tu pryczynu techdy poruczyl sem vrozenemu panu Andrassowy Abrahamfymu tuto causu aneb actij mogj, a dawam gemu vplnu moc a plenytentij pred wassymy mylostyamy proty memu pryssowy žalobu wyesty, traktowaty defendowaty a wssecky wecy dokonaty.* (Zvolen 1. júna 1603).¹⁹ Tvrdenie, že slovo *priš* „Je jedným z početných synonymných výrazov pre lat. *j u r a t u s* (boženík, prisažný, prisažník, starší, obecný starší, obec-

¹⁵ Západoslovanské výpožičky . . . , str. 197–198. Kniezsov výklad v citovanej knihe na str. 415–416.

¹⁶ C. d., 198.

¹⁷ Mestský archív Krupina, fotokópia č. 94 v zbierke fotokópií v Ústave slovenského jazyka SAV v Bratislave.

¹⁸ Pozri jeho štúdiu *Niektoré termíny v stredovekej slovenskej právnej terminológii*, Jazykovedný časopis 15, 1964, str. 61.

¹⁹ Text je uložený v Mestskom archíve v Banskej Bystrici, sign. F 173 N 25. Píše Lucas Jarosh richtárovi a rade mesta Banskej Bystrice.

ný *prisediaci, konšel, radný*)²⁰ vyplýva z nepochopenia podstaty veci.

Význam slova *priš* potvrdzuje, že ide o slovo patriace do významového okruhu slovesa „*prieť sa*“ (*prieť sa* – *pra* – *prieť*), čím sa pre toto sloveso dokladá i význam „*viest právny spor*“. Aj týmto faktom sa vyvracia argument I. Kniezsu, že maďarské slovo *perel* nemohlo byť prevzaté zo slovenčiny.

Vy v a d í ť n i e č o. Dokladmi zo starej češtiny sa E. Pauliny usiluje dokázať, že „Termín *vaditi, vaditi sa*, možno... zaradiť medzi naše (!) staré právne termíny s významami: 1. *viest súdny spor, mať súdny spor*, 2. *vstupovať do súdneho sporu, žalovať.*“²¹ Tým chce dokázať, že v západnej slovančine malo sloveso *vaditi* nielen význam „*hádať sa*“, ako tvrdí I. Kniezsa (c. d., str. 545), ale i význam „*accusare*“ a že teda maďarské slovo *vádol* nemusí pochádzať len z južnej slovančiny (podľa I. Kniezsu zo starej bulharčiny, *ibidem*), ale môže byť prevzaté i zo západnej slovančiny. Náš doterajší výskum prameňov ukazuje, že ani v slovenčine nemuselo toto sloveso mať vždy len význam „*hádať sa*“, ale používalo sa tu i v inom význame v právnej terminológii: *Na kteružto summu oddali sme panu weriteli nassemu f 59 d 60. ostatni pak czastku sľibugeme a pripovidame bez usseho oddalowaní, nerozdílnú ruku, yak na postiwich lidi zaleži na neiprw prisstiho Sô. Petra a Pawla, na drobnich uherskich penizoch s/podekowanim oddati a zaplatiti, a tento nass zapis bez ussesh zmatkuw a fforteluw y ussesh praw ctne a radne wiwaditi.* (Banská Bystrica 3. júna 1633).²² Slovo *zápis* sa tu používa vo význame „*dĺžobný úpis*“; *vyvadit zápis* tu znamená vrátením dlhu zbavil dĺžobný úpis plat-

²⁰ V. Bl an á r, c. d., str. 130. Pozri tam i na str. 130–131: „Synonymný rad „*iuratus*“ je v ŽK doložený termínmi: *prišažný, konšel, prieš, starší, radný.*“ V. Bl an á r pritom pozná štúdiu R. Kuchara, lebo sa na ňu odvoláva v poznámke 43 na str. 130! R. Kuchar tam však výslovne hovorí: „Synonymami slova *prieš* boli v stredovekej právnej terminológii na území Slovenska substantívum *strana* a z toho deminutívum *stránka*... Bol to súhrnný názov pre žalobcu i žalovaného.“ Správnosť tohto výkladu sa potvrdila i pri našom výskume opierajúcom sa o štúdium prameňov. Mohli by sme uviesť viac dokladov. Sem sa zaraďuje i doklad zo Žilinskej knihy.

²¹ *Západoslovanské výpožičky*..., str. 200. Pozri i *Začiatky kultúrneho jazyka*..., str. 8.

²² Mestský archív Banská Bystrica, sign. F 79 N 19.

nosti, vymôcť ho späť od veriteľa. Má tu teda toto sloveso veľmi konkrétny špecifický právny význam, ktorý nesúvisí so slovesom *vadiť sa* (= hádať sa). Ako vidieť, ide tu o nezvratné predmetové sloveso s akuzatívnou väzbou.

P r a v d a (= právo; spravodlivosť). O tom, že sa slovo *pravda* používalo v slovenčine i vo význame „právo; spravodlivosť“ svedčí napr. takýto doklad: *A/gestli czo tenže Mateg pernikar ma proti tomutoze Janowy Trangusowy, nech náš requiruge gistotna wecz že se mu pravda stane. Czoss take o w m. nepochibugem ze hledicze na/dobre pritelstwy a susedctwy prawdu take temuto poddanemu uczini, a/temu Martinowi pernikarowy nalozy abi záplatil.* (Radvaň 3. febr. 1634).²³ I. Kniezsa (c. d., str. 445) uvádza na slovo *pravda* doklady z Varadínskeho registra (Regestrum Varadinense) a k významu „právo, spravodlivosť“ spomína paralely v bulharčine, srbochorvátčine, starej češtine a starej ruštine. Ako vidieť, je tento význam pri slove *pravda* doložený i v textoch zo Slovenska a je zrejme, že existoval i v slovenčine. Vincent Blanár poukázal tiež na to, že v písomnostiach zo Slovenska sú doklady na slovo *pravda* vo význame „právo; právny proces“ (c. d., str. 131–132), ale doklady, ktoré uviedol z písomností z Mestského archívu v Banskej Štiavnici a Banskej Bystrici,²⁴ nie sú preukazné, nedokladá sa nimi uvedený význam.²⁵

Ako vidieť, výskum archívov prináša zaujímavé údaje o vývine slovenskej slovnej zásoby. Pramene sa, pravda, musia štuďovať starostlivo.

²³ Mestský archív Banská Bystrica, sign. F 185 N 63.

²⁴ V. Blanár neuvádza, z akých textov doklady pochádzajú, neuvádza ani ich signatúru. Odvoláva sa na „archív historického slovníka slovenského jazyka“.

²⁵ Azda najviac k uvedenému významu sa približuje tretí doklad, ale ani ten nie je jednoznačný. Ide o text z Mestského archívu v Banskej Štiavnici, ktorý bol napísaný v Sitnianskej 18. marca 1597. Treba to uviesť preto, že v príspevku V. Blanára sa neuvádza ani presné miesto napísania textu („Žitňany (?) 1597“).

VÝZNAM TERMÍNOV SUTINOVÉ PRÚDY A SUTINOVÉ POVODNE

Dušan Zachar

V poslednom čase vznikla diskusia o termínoch týkajúcich sa zvláštneho prírodného javu — stekania zmesi vody a kyprého zemitého materiálu vo forme plastických blatnatých, blatnato-kamenitých prúdov. Ide o zvláštny jav, ktorý sa na území nášho štátu vyskytuje len zriedkavo (v Nížkych a Vysokých Tatrách, Malej Fatre ap.), preto na jeho pomenovanie nevznikol ani v češtine ani v slovenčine príliehavý domáci termín.

V odbornej literatúre sa pre vodnato-zemité prúdy najčastejšie používa termín *mura* (*mury*), prebraný z rakúskeho miestneho názvu *Mur*, *Murre*, *Murgang*, *Murbruch* (W. Wang, 1901, 64,¹ J. Stiny, 1910). Pod názvom *mury* opisuje prúdenie vodnato-zemitej masy aj J. Kunský v Naučnom geologickom slovníku (J. F. Svoboda, 1960, 697). Od slova *mura* J. Kunský odvodil slová *murová hmota*, *murová dráha*, *murový tok*, *murová oblasť*, resp. *mury kamenité*, *tufové* ap. P. Plesník (1966) píše o *murových ryhách*.

Popri termíne *mura* (*mury*) používajú sa v češtine výrazy *ssutové* alebo *šterkové proudy* (R. Kettner, 1954, 118, Q. Záruha, V. Mencl, 1957, 213 a i.). Novšie sa v češtine odporúča termín *suťový proud* (in J. F. Svoboda, 1961, 450). V slovenčine sme odporučili podobu *sutinový prúd* (D. Zachar, 1960, 17). M. Lukniš (1954, 141) píše o *murových prúdoch*, *murových kuželoch*, všeobecne o murách, no pripúšťa aj ekvivalent *sell*.

V ruštine sa pre sutinové prúdy ustálil termín *sel*² alebo *selevyje potoki*. Okrem tohto terminu sa používali výrazy *sel*, *siľ*, *selav*, *selab*, *silevoj potok* a i. (I. V. Bogolubova 1957, 14). K. Kočerga (1965) uvádza, že výraz *sel* pochádza z arabského slova *sail*, čo znamená bystrina (burnyj gornyj potok, bystrina, stremnina).

¹ Vo Švajčiarsku sa používa výraz *Rüfe*, v Korutansku *Giesse* (F. Wang, 1901, 64).

² Do vedeckej literatúry zaviedol termín *sel* B. I. Statkovskij (1859).

Vo francúzštine sa sutinový prúd (nem. Murgang) nazýva *lave* (P. Demontzey 1882, 405–412), *avalanche boueuse*, *nante*, v angličtine *mudlava*, *mudstream*, *mudflow* (G. Plaisance, 1958, 17, H. H. Bennett, 1939, 291).

Popri týchto základných pojmoch zahrňujúcich všetky javy pohybu rozmočenej zeminy existuje celý rad pojmov vystihujúcich niektorú stránku javu. V ruskej literatúre sa *selevyje potoki* delia napr. podľa zloženia prúdiacej masy na *griazevyje*, *griaze-kamennyje* i *vodno-kamennyje* (M. A. Velikanov, 1945), v nemčine na *Schlammstrom*, *Schuttstrom* (F. Wang, 1901), v angličtine *earth flow rock avalanche* (G. Plaisance, 1958) ap. Mnohé výrazy majú miestny význam.

Z toho vidieť, že na pomenovanie pohybujúcej sa vodno-zemitej hmoty sa v uvedených jazykoch používali domáce názvy, čo platí aj pre iné jazyky. Výnimku tvoria niektoré naše práce, v ktorých autori prebrali tirolský výraz *mur* v podobe *mura*. V slovenčine však slová *mura*, *mury*, *muri* majú iný význam (Slovník jazyka slovenského II., 177, 178), preto odporúčame uprednostniť dvojslovný názov *sutinový* (prípadne i *sutový*) prúd alebo iný domáci termín.

Nevýhodou prívlastku *sutinový* je, že toto slovo má dosť vyhranený význam; výrazom *sutina*, od ktorého je utvorený, rozumie sa úlomkovitý materiál s malým obsahom jemnozeme. V prírode sú však časté prípady pohybu jemnozrnitej masy, ktorá pri vysokom obsahu vody stráca súdržnosť, stáva sa plastickou až kašovitou a pri väčšom sklone tečie. Aby bolo možné zachytiť všetky možné prípady pohybu zvetranín od ílu až po veľké kamene (balvany), bolo by treba slovo *sutinový* nahradiť všeobecnejším výrazom. Takým by mohol byť výraz *zemitý prúd*, ktorý by sa delil na *blatnatý*, *sutinový*, *kamenitý* ap.

Medzinárodný výraz pre zvetraninový prúd by bolo možné odvodiť od známeho slova *soliflukcia* (*pôdotok*), ktorý prvýkrát použil G. Anderson (1906, 95–96) na pomenovanie stekania polotekutej rozmrzajúcej pôdy po zamrznutom podklade (J. Sekyra, 1960). V širšom zmysle slovo *soliflukcia* označuje akékoľvek stekanie pôdy (zeminy) v prúdoch. Príčinou môže byť striedavé zamrzanie pôdy (tzv. regelácia), prílišné prevlhčenie pôdy atmosferickými snehovými alebo ľadovcovými vodami, alebo strata súdržnosti, stability pôdy (zeminy).

Podľa toho, ktorý činiteľ tečenie pôdy (suliflukciu) podmieňuje, odporúčame rozlišovať tieto termíny: *mrazový pôdotok* čiže *kryosoliflukcia* (podľa J. Dylíka, 1951 aj *kongeliflukcia*),

vodný pôdotok čiže akvasoliflukcia a suchý pôdotok čiže sikcesoliflukcia. Cudzie zloženiny sú utvorené z latinských, prípadne z gréckych slov: *solum* — pôda, zem, zvetranina, *fluxus* — tok, prúd, *kryos* — ľad, chlad, *aqua* — voda a *sicca* — sucho.

Na náš prípad by sa vzťahoval termín *akvasoliflukcia*, ktorý by zahrňoval všetky javy spadajúce do ruského termínu selovej potok, nemeckého Murgang, francúzskeho avalanche boueuse, anglického mudflow, slovenského zemitý prúd, resp. vodnatý pôdotok. Termín *sutinový prúd* je v zmysle tohto výkladu nižšou jednotkou zemitého prúdu a jeho ekvivalentov.

Toľko o význame termínu *sutinový prúd*.

Zložitejšia je situácia v zdôvodňovaní výrazu *sutinová povodeň*, ktorý som prvýkrát použil pri opisovaní tzv. *selevych pavodkov* v Sovietskom sväze (D. Zachar, 1965, 19). Tento termín sa jazykovému redaktorovi publikácie Zalesňovanie nelesných pôd V. Hečkovi tak zapáčil, že pozmenil aj termín *sutinový prúd* na *sutinová povodeň* na iných miestach publikácie. (V. Hečko, ČSTČ 3, 1964, 305–8). Jeho článok komentoval A. Laffèrs, (ČSTČ 4, 1965, 245–6). Pretože ide o dosť problematický výklad termínu *sutinová povodeň*, stručne uvediem, ako k takejto zvláštnej kombinácii slov došlo a či je ich používanie odôvodnené.

Uviedol som už, že výraz *sutinová povodeň* je vlastne prekladom ruského termínu selovej pavodok. Aj v iných jazykoch sa v tejto súvislosti slovo *prúd* nahradzuje iným slovom. Tak napr. v angličtine sa popri termíne *mudstream* častejšie používa *mudflow* (*stream* = prúd, *flow* = tok).

Termín *povodeň* (rusky *pavodok*, nemecky *Hochwasser*, *Flut*, anglicky *freshet*, *flood*, francúzsky *crue*) vyjadruje vysoký stav vody, prival vody, ktorý sa tvorí v koryte pri intenzívnom daždi, odmäku, pretrhnutí hrádze ap. Pri povodni môže, ale nemusí dôjsť k záplave (rozliate vody z koryta). Koryto, v ktorom sa tvoria povodne, môže byť niektorým článkom vodopisnej siete (obvykle vrchným), alebo ho môže tvoriť svahová erózna ryha.

Pri zvýšenom odtoku vody sa však odplavuje voľne uložený materiál na dne koryt a eroduje nová masa, ktorú so sebou strháva. Podľa prírodných podmienok môže byť relatívne množstvo (obsah) unášaných zvetranín rôzne. Pritom platí, že čím väčší sa voda nasýti splaveninami, tým viac sa pozmení pohyb vodného prúdu. Pri prekročení určitej hranice zmes vody a unášaných častíc prestáva mať ráz vodnej suspenzie, mení sa na kašovitú hmotu, ktorá sa už nepohybuje podľa hydro-

dynamických zákonitostí. Nakoniec má voda len funkciu mazadla.

Vychádzajúc z tohto javu rozlišuje M. S. Gagošidze (1951) 1. *selevyje potoki* (hustý blatnato-kamenitý prúd s obsahom vody 10–20 % váhových alebo 25–50 % objemových), 2. *selevyje pavodki* (voda je zastúpená váhovým podielom 80–90 %, pohyb je turbulentný), 3. *vodnyje povodki* (bystrinná povodeň obsahujúca asi 3–4 váhové % pevných látok; pohyb vody je plaveninami ovplyvnený len málo).

I. V. Bogoľubova (1957, s. 29) ku klasifikácii M. S. Gagošidzeho poznamenáva, že členenie javov na „selevyje potoki“ a „selevyje pavodki“ je nesprávne, pretože „selevoj potok“ nie je nič iné ako „pavodok“ veľmi nasýtený plaveninami. Navyše autorka považuje rozdiel v nasýtení pri prvej a druhej kategórii za veľký. Z ďalšieho textu práce vidieť, že autorka považuje termíny *selevyje potoki* a *selevyje pavodki* za rovnocenné, sama však dáva prednosť prvému.

Podobný názor ako I. V. Bogoľubova uvádza D. L. Sokolovskij (1947), ktorý píše, že „... sel', ili selevyje pavodki, eto teže doždevyje pavodki, otličajuščijesia ot obyčnych tem, čto oni nesut značitel'noje količestvo nanosov...“ I M. F. Sribnyj (1949) uvádza, že „seli jest pavodki, soderžaščije boľšoje količestvo tverdogo materiala i otličajuščijesia ot obyčnych pavodkov geomorfologičeskimi uslovijami ich genezisa i osobennost'ami dviženija“. Nakoniec S. M. Flejšman (1951) pripomína, že termínom *selevyje potoki* rozumie „gornyje pavodki“ (bystrinné povodne) nesúce veľké množstvo splavenín.

Niektorí autori odporúčajú termín *selevyje pavodki* používať len pri určitom druhu „selevych potokov“. Okrem M. S. Gagošidzeho (1951, 1962) má podobný názor napr. aj I. I. Chercheulidze (1962, 225), ktorý pod termínom *selevyje pavodki* rozumie len tzv. *nesviaznyje potoki (tekuščije, turbulentnyje)* s menším obsahom plavenín. Autor uvádza, že v týchto prúdoch objem plavením neprevyšuje 38 %, váha 62 % dvojkomponentnej masy, pričom mútnosť sa pohybuje okolo 1000 kg/m³ a horná medza objemovej váhy zmesi 1,62 t/m³.

Z uvedeného vidieť, že termín *selevoj pavodok* sa v ruskej literatúre začína používať najmä v posledných 20 rokoch, a to predovšetkým v hydrologických štúdiách (A. N. Vašnov, 1946, D. L. Sokolovskij, 1947, M. F. Sribnyj, 1949, I. I. Chercheulidze, 1962 a i.).

Časť autorov považuje „selevoj povodok“ a selevoj potok“ za rovnocenné výrazy, časť pod pojmom „pavodok“ rozumie

len „potoki“ určitých vlastností. Záporné stanovisko k používaniu termínu *selevoj pavodok* sme nenašli v žiadnej práci.

Pri porovnaní významu slov *potok* (prúd, tok) a *pavodok* (povodeň) priklonili sme sa predsa len k tej skupine autorov, ktorí medzi obidvoma slovami robia rozdiel, pretože prvé z nich má širší význam. Aj keď slovo „seľ“, resp. „selevoj potok“ vyjadruje aj povodňový ráz prúdu, predsa pojmom povodeň rozumieme prúd, v ktorom prevyšuje váhový podiel vody. Čím je podiel vody väčší, tým je hmota väzkejšia, až nakoniec sa zemný prúd môže meniť v *prúdový zosuv* (D. L. Sokolovskij, 1952).

Okrem turbulentných prúdov jestvujú podľa uvedených autorov štruktúrálné prúdy, ktoré tvoria druhú skupinu „selevých potokov“. Tieto javy sa v ruskej literatúre všeobecne pomenúvajú názvom *sviaznyje (strukturnyje) potoki*.

Z uvedených príkladov, ktoré by bolo možno podstatne rozšíriť, vidieť, že v ruštine používaný termín *selevyje pavodki* je opodstatnený. Týmto termínom rozumejú niektorí autori menej nasýtené vodnato-zemité prúdy s turbulentným pohybom. Treba teraz určiť, ako tieto slová preložiť do slovenčiny.

Vychádzajúc z českých výrazov *ssuťový, suťový, štěrkový* a zo slovenského termínu *sutinový prúd* ako ekvivalentu rus. *seľ* a nem. *Mure*, preložili sme výraz *selevoj pavodok* ako *sutinová povodeň*. Podľa triedenia „selevých potokov“, o ktorých je reč v prvej časti príspevku, bolo by správnejšie hovoriť o *vodnato-zemitej, blatnato-sutinovej povodni* ap.

Uvedenými spojeniami slov sa vyjadruje, že ide o prúd zmesi tuhých a kvapalných látok, ktorý si ponecháva povahu vodného prúdu. Pre hustejšie prúdy nie sú tieto výrazy priliehavé, preto odporúčame uprednostniť priliehavejší výraz *príval*. Potom by bolo možné hovoriť o *zemitom, blatnatom, sutinovom, kamenitom* a inom *prívale*, a to bez ohľadu na povahu vodnato-zemitého prúdu.

Záver. Pre javy označované v cudzojazyčnej literatúre *Mur, Murgang, seľ, selevoj potok, mudflow* ap. odporúčame v slovenčine uprednostniť termíny *vodnato-zemitý prúd* alebo jednoducho *zemitý prúd*, ktorý podľa zloženia prúdiacej masy možno deliť na prúd *blatnatý, sutinový, kamenitý, blatnato-kamenitý* a pod. Pre medzinárodné dorozumenie odporúčame termín *akvasoliflukcia*. Ruský termín *selevyje pavodki* odporúčame prekladať ako *zemitý príval*, prípadne *vodnozemitý príval*. Termín *povodeň* odporúčame používať len pri tzv. turbulentných prúdoch, aj to len vtedy, keď sa vyžaduje doslovný preklad slova *pavodok*.

Nakoniec pripomíname, že slová *prúd, povodeň, príval, mura, seľ* ap. vyjadrujú dej, pohyb rútiacej sa masy, trvajúci niekoľko minút, najviac niekoľko hodín. Preto je nie úplne presné týmito termínmi označovať následky tohto deja (ryhy, kužele ap.) a zamieňať napr. termín *mura* termínom *murová ryha* ap.

LITERATÚRA :

- Anderson G., *Solifluction a component of subaerial denudation*, 1906, J. Geol., 14, N 2
- Bennett H. H., *Soil conservation*, New York — London 1939
- Bogolubova I. V., *Selevyje potoki i ich rasprostraneniye na teritorii SSSR*, Leningrad 1957
- Demontzey P., *Reboisement et du gazonnement des montagnes*, Paris 1882
- Dylik J., *Some periglacial structures in pleistocene deposits of Middle Poland*, 1951, Bull. Soc. Sci. Lettr. Lodź, 3-sci, math. et na tur., 3, N 2
- Flejšman S. M., *Racionalnyje protivoselevyje sooruženija dla zaščity železnodorožnogo polotna*, Moskva 1951
- Gagošidze M. S., *Novyj sposob borby s selami*, 1951, Trudy, Gruz. n.-i. in-ta gidrotechniki i melioracii. Sb. 2 (15).
- Gagošidze M. S., *Priroda strukturnych selevych (griaze-kamennyh) potokov i borba s nimi*, Sborník Borba s gornoj erozijej počv i selevými potokami, Taškent 1962, 216—224
- Hečko V., *Poznámky k niektorým lesníckym termínom*, ČSTČ 3, 1964, 305—308
- Chercheulidze I. Í., *Maksimalnyje raschody selevych pavodkov*, Sborník Borba s gornoj erozijej počv i selevými potokami, Taškent 1962, 225—229
- Kettner R., *Všeobecná geologie III*, Praha 1954
- Kočerga F. K., *Gornomeliorativnyje raboty v Srednej Azii i Južnom Kazachstane*, Moskva 1965
- Laffèrs A., *Ešte raz k niektorým lesníckym termínom*, ČSTČ 4, 1965, 247—250
- Lukniš M., *Všeobecná geomorfológia — I. časť*, Bratislava 1954
- Plaisance G., *Lexique pédologique (trilingue)*, Paris 1958
- Plesník P., *Niekoľko poznámok k hornej hranici lesa v pohoriach Fagaraš a Retezat (Južné Karpaty)*, 1966, Sborník čs. spoločnosti zeměpisné, 1, 14—23
- Sekyra J., *Působení mrazu na půdu*, Praha 1960; Slovník jazyka slovenského I, Bratislava 1959
- Sokolovskij D. L., *Selevyje pavodki, ich gidrologičeskije osobnosti i metodika račeta*, 1947, Meteorologija i gidrologija, N 5

- Sokolovskij D. L., *Rečnoj stok*, Leningrad 1952
- Stiny J., *Die Muren*, Innsbruck 1910
- Sribnyj M. F., *Selevyje pavadki, ich raschody i objemy vynosov*, 1949,
Sborník Trudy jubilejnoj sessii posv. stoletiju so dña roždenija V. V.
Dokučajeva, 452–456
- Statkovskij B. I., *Projekt dorogi čerez chrebet Kavkazskich gor
meždu uroč. Kvišeti i st. Kobi*, 1859, Žurnal putej soobščeniij. t.
XXIX, kn. 2.
- Svoboda J. F., a kol., *Naučný geologický slovník I–II*, Praha 1961
- Važnov A. N., *Nebyvalyj selevoj pavadok na r. Gedar*, 1946, Meteorogija i gidrologija, N 5
- Velikanov M. A., *Kačestvennyj dinamičeskij analiz selevogo potoka*,
1945, Izv. AN SSSR, ser. geogr. a geofiz., t. 9, N 4
- Wang F., *Grundriss der Wildbachverbauung*, Leipzig 1901
- Zachar D., *Erózia pôdy*, Bratislava 1960
- Zachar D., *Zalesňovanie nelesných pôd*, Bratislava 1965
- Záruba Q. — Mencl V., *Inženýrská geologie*, II. dopl. vyd., Praha
1957

NIEKTORÉ OTÁZKY TERMINOLÓGIE

V časopise Poradník jazykovej (1966, č. 1, 13–22) publikoval Alfred Mielczarek štúdiu, v ktorej poukazuje na stav v poľskej vojenskej terminológii. I keď vychádza z poľského jazykového materiálu a sústreďuje pozornosť len na jedno názvoslovie, sú v jeho štúdiu aj všeobecnejšie závery a pozorovania platné pre terminologickú prácu vôbec.

Každá oblasť vedy a vlastne aj každá sféra života má svoju pojmovú sústavu, ktorá jej slúži, má svoju terminológiu. Stupeň záujmu o túto terminológiu u osôb, ktoré ju používajú, a kritický pohľad na pojmovú sústavu, ktorá je s ňou spätá, bývajú rozmanité. Isté však je, že terminologický výskum obvykle zaostáva za potrebami rozvíjajúcej sa vedy alebo oblasti života aj tam, kde sa mu venuje pozornosť. Napriek značnému pokroku v teoretickej sémantike zaostáva sa aj naďalej v praktickej terminológii.

Nie je to nič zvláštne, že armáda nemôže využívať výsledky výskumu terminológie v takom rozsahu, ako napríklad využíva výsledky technického pokroku. Treba totiž mať na zreteli, že vo vojenskej terminológii uplatňuje sa odborná slovná zásoba niekoľkých vedných odborov. Na vojenský jazyk mali obzvlášť silný vplyv historické okolnosti. Nie náhodou sa súbor poznatkov spojených s výkonom vojenskej služby dlho pomenúval názvom *vojenské remeslo*. Počas dlhého historického vývinu armáda bola ustanovizňou, v ktorej prax spravidla predbiehala teóriu. V dôsledku technického rozvoja a spoločenských zmien aj armáda prestala byť inštitúciou remeselného typu. Od základu sa mení spôsob jej prípravy a armáda stále viac pripomína školu pre dospelých. Inštitúcia takéhoto typu potrebuje oporu v solidných teoretických zásadách, aj pokiaľ ide o používanie terminológie. Nie je však ľahké vybudovať takú terminológiu, proti ktorej by neboli teoretické námietky. Vyplýva to z toho, že armáda nadväzuje kontakty s rôznymi oblasťami spoločenského života a využíva výsledky rozmanitých vedných disciplín. Sémantika, ktorá by tu mohla výdatne pomôcť, prežíva pojmovú krízu a vlastne nemá všeobecne uznávaných princípov. Ale život nečaká. V ľudových armádach ráta sa s vedeckým spracovaním terminológie nielen vzhľadom na všestranný rozvoj vojenskej vedy. V socialistických krajinách sa totiž armáda chápe aj ako dobre vybudovaná výchovná inštitúcia. Preto vojenský jazyk musí mať vlastnosti správneho školského jazyka. Jeho rozvoj sa môže začať pretváraním staršej slovnej zásoby z čias armády remeselného typu na slovnú zásobu s charakterom vedeckej terminológie. Tento pretvárací proces sa však nesmie

diat živelne. Predovšetkým treba začať v tejto oblasti výskum, čo je dlhá a neľahká úloha.

Zložité problémy vojenskej terminológie vynárajú sa obvykle vtedy, keď sa menia názvy niektorých vecí a pojmov. Ako veľmi nástojčivé ukázali sa terminologické otázky v diskusii o tom, či v armáde treba používať termín *vyučovanie* (*nauczanie*) alebo *školenie* (*szkolenie*). Pedagógovia sa prihovárali za prvý termín, taktici za druhý. Mnohí špecialisti sú náchylní odporúčať jednotlivé názvy bez dôkladnejšej znalosti, o aký jav v skutočnosti ide. V tomto prípade si účastníci diskusie nerozumeli, že psychologicko-spoločenský jav nazývaný *školenie* nezmení sa na *vyučovanie* len preto, že sa zmenia názvy, podobne ako sa obchod s potravinami nestane pekárňou, ak sa vymení firemná tabuľa. Jav všeobecne nazývaný *nauczanie* bude sa i naďalej chybné nazývať *szkolénie*, ak bude odpovedať didaktickým kritériám *vyučovania*. Je zrejme, že obidva termíny sa vzťahujú na podobné pojmy. V podstate však na tom spočíva presnosť terminológie, že názvy príbuzných pojmov neinterpretuje jednako. Presnosť si vyžaduje dôkladnosť. Podstata terminológie je v tom, že pomocou presných názvov identifikuje, čo je čím.

Prečo sa tak ľahko mýlime pri identifikácii významu termínu, keď termín nepomenúva materiálny predmet? Podľa mienky autora štúdie akákoľvek identifikácia významu takýchto termínov spočíva na chápaní designátu. Pri skúmaní významu termínu nemožno prijať metódu, ktorá by pripúšťala, že istým termínom v objektívnej realite čosi odpovedá a iným zasa nie. Za takéhoto predpokladu by funkcia designátu bola veľmi málo platná najmä pri skúmaní významov zložitejších výrazov. Autor svojou výskumnou metódou dospel k názoru, že každému termínu (teda nielen termínu vymedzenému ako jednotlivý materiálny predmet, ale aj termínu označujúcemu vzťah) v reálnom svete niečo odpovedá. Od špecialistu (odborníka istého odboru) sa predovšetkým vyžaduje, aby to „niečo“ vedel vydeliť zo skutočnosti. Pri takejto spolupráci sa ukazuje veľmi výhodné, ak sa odborník aspoň zhruba oboznámi so základnými princípmi sémantiky. Je to neľahká cesta, ale podľa Mielczareka jediná. Zmena názvov bez prihliadnutia na ich späťosť s nemateriálnymi designátmi vedie k tomu, že výraz sa znehodnotí a niekedy sa podobá bankovke, ktorá nie je krytá reálnou hodnotou. Nie je pravda, prízvukuje sa v štúdiu, že designát vystupujúci ako druh psychického aktu, nemôže byť predmetom objektívneho výskumu. Predmet uvažovania môžeme pochopiť pomocou slova, a tak sa výraz spojený s designátom stane dobrým poznávacím prostriedkom, ktorý uľahčí nielen skúmanie vecí, ale aj skúmanie pojmového systému.

Pri terminologických výskumoch nemožno sa uspokojiť s ustálením

významu (obsahu) jednotlivých termínov. Hlavnou úlohou je výskum vzťahov medzi terminologickými sústavami a príslušnými pojmovými sústavami. Ak v určitom texte jestvuje niekoľko termínov vecne závisiacich od seba, musí byť táto závislosť taká, aby termíny súčasne tvorili priezračný a súvislý systém pojmov. Istému počtu rovnorodých pojmov musia odpovedať názvy bezprostredne reprezentujúce nadradený pojem. Napríklad pojmom *manewry* (manévry) a *trening wojskowy* (vojenské cvičenie) odpovedá ako nadradený pojem *ćwiczenia taktyczne* (taktické cvičenia) a pojmom *ćwiczenia techniczne* (technické cvičenia) odpovedá názov *ćwiczenia*. Nemožno presne a jednoznačne povedať, že *trening sztabowy* (štábne cvičenie) je druhom cvičenia, pretože je to len druh taktických cvičení.

Mielczarek potom poukazuje, že hlavné chyby pri práci s terminologickými súbormi majú korene najmä v nedodržiavaní princípu logickej klasifikácie systému pojmov. Logická klasifikácia podradených pojmov vzhľadom na nadradený pojem spočíva v tom, že celkový počet obsahov podradených pojmov odpovedá obsahu nadradeného pojmu a že sa nijaká zložka tohto obsahu neberie do úvahy dvakrát.

Správna logická klasifikácia pojmového systému musí spĺňať dve podmienky: musí byť vyčerpávajúca (t. j. celkový počet obsahov klasifikačných zložiek musí byť identický a obsahom klasifikovaného pojmu) a vylučujúca (t. j. klasifikačné zložky sa musia navzájom vylučovať).

Na príkladoch 1. *strategická činnosť, operačná činnosť, bojová činnosť* a 2. *zomknutý šik, rozvinutý šik, pochodový šik* sa ilustruje, ako sa pri týchto termínoch nedodržala zásada logickej klasifikácie, ba ani zásada, že členy klasifikačného radu sa musia vzájomne vylučovať.

Logické chyby v systémoch pojmov majú koreň tam, kde aj chyby vznikajúce pri ustáľovaní významov všeobecných výrazov. Z psychologického hľadiska možno povedať, že vznikajú vtedy, keď sa v poznávacom procese narúša refaz designát — pojem — slovo.

Objasnenie chýb vyplývajúcich z nerešpektovania logickej klasifikácie je zároveň dôkazom, aká dôležitá je požiadavka, aby názov odpovedal istému prvku skutočnosti. Súčasne sa ukazuje, že vojenská náuka nie je o nič horším podkladom pre logické uvažovanie ako iné vyučovacie predmety. Správna je všeobecná pedagogická zásada, že v armáde, najmä v armáde nového typu môže byť vyučovanie dôležitým činiteľom pri výchove vyspelého vojaka.

V štúdiu sa správne pripomína, že aj vojenská terminológia je súčasťou slovnnej zásoby národného jazyka. Význam vedeckého spracovania vojenskej terminológie a požiadavka, aby jej dôstojníci a niektoré civilné inštitúcie venovali pozornosť, vyplýva nielen z vnútorných po-

trieb armády, ako sa myslelo doteraz. Záujem o jazykové kontakty medzi armádou a ostatnými príslušníkmi národného spoločenstva môže sa stať predmetom vedeckého výskumu. Na tomto poli je ešte veľa práce.

Ivan Masár

FLÓRA SLOVENSKA I, VŠEOBECNÁ ČASŤ. Spracovali J. Dostál, J. Futák, F. A. Novák. Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1966, str. 596.

Je nesporne správne, že v úvodnom zväzku tak široko osnovaného dieľa, ako má byť niekoľkozväzková Flóra Slovenska, sa venuje pozornosť predovšetkým ustáleniu morfolologickej terminológie, a to v rozsahu oveľa širšom, než sa stalo v Terminológii botanickej morfológie (Bratislava 1959). Je však škoda, že takto ustálená terminológia sa nebude používať v celom diele, pretože „opisy taxónov boli hotové skôr ako morfológická terminológia a text nebolo možné zjednotiť, lebo rukopis sme museli odovzdať hneď do tlače“ (s. 9).

Na šírku spracovanej terminológie ukazuje už aj skutočnosť, že sa v nej spracúvajú nielen základné morfológické a anatomické termíny, ale ustaľujú sa v I. časti, pod záhlavím Všeobecné tvaroslovné termíny, vlastne nie termíny, ale prídavné mená na označenie istých vlastností, používané v ďalších kapitolách vo vlastných názvoch. I keď možno viesť spory o tom, či tu ide o termíny vo vlastnom zmysle, nemožno pochybovať o účelnosti takéhoto postupu. Vznikajú tu problémy, ako prostriedkami nášho jazyka vyjadriť veľmi jemné odtienky farby, veľkosti, rozmerov. Na rozdiel od latinčiny sa v slovenčine často musí siahnuť k viac-slovnému vyjadreniu. Napr. proti skupine lat. adjektív na vyjadrenie lesku (*opacus, nitidulus, nitidus, micans, vernicosus, inunctus, vitricus, metallicus, sericeus, velutinus, splendens*) je v slovenčine vždy iba adj. *lesklý*, pravda, rozvité vhodnou príslovkou: *slabo lesklý, jagavo lesklý, lakovo lesklý, olejovo lesklý, skleno lesklý, kovovo lesklý, hodvábnovo lesklý, zamatovo lesklý, zrkadlovo lesklý*. Porovnávanie ukazuje, že motivácia lat. adjektív sa vyjadruje v slov. príslovkách: *skleno lesklý – vitricus* (*vitrum = sklo*), *kovovo lesklý – metallicus* (*metallum = kov*), *olejovo lesklý – inunctus* (*unctum = olej*).

Podobný systém je napr. vo vyjadrovaní vône: sú tu dve základné adjektíva – *voňavý* a *páchnúci*, motivácia sa vyjadruje alebo príslovkou alebo inštrumentálom: *suaveolens – príjemne voňavý, resinicus – živinicovo voňavý*, ale *hircinus – capom páchnúci, alliaceus – cesnakom páchnúci*.

V súvislosti s častým výskytom motivácie vyjadrenej príslovkou vznikol problém, ako písať „zložené“ prídavné mená typu *krátkosrstnatý* a

hviezdovito srstnatý (porov. k tomu úvahu *Viacčlenný prívlastok v botanickej terminológii*, ČSTČ 2, 1963, 350—354). Ukazuje sa ako výhodnejšie a systémovejšie pokladať bližšie určenie adjektív za príslovky a písať ich jednotne ako dve, resp. tri slová, teda napr. *križmo protistojný, veľmi oddialený, súvisle zlepený, naspäť ohnutý, polkruhovito zakrivený, mazlavo lepkavý*, ale aj *riedkopáperistý, hviezdovito plstnatý, tvrdo štetinatý, drobne ostnatý, vajcovito kopijovitý, široko čiarkovitý* (nie sú zriedkavé aj prídavné mená s viacerými príslovkami, napr. *stlačene okrúhlasto obrátene vajcovitý*). Ako jedno slovo sa píšu iba zreteľne prívlastňovacie zložené adjektíva typu *krátkolistý* a adjektíva vyjadrujúce farebné odtienky typu *zamatovočierny*.

Po porovnaní slovenských termínov s latinskými treba však konštatovať, že všetky jemné odtienky sa dajú vyjadriť slovenskými jazykovými prostriedkami práve tak ako latinskými, i keď štruktúra týchto prostriedkov býva rozdielna. Ďalej však treba konštatovať, že autori slovenskej terminológie sa nedali zviazať k napodobňovaniu latinských termínov v podobe zložených slov. Z tohto hľadiska možno vyčítať azda iba termíny *tvrdochlp* a *mäkkosteň*, prípadne aj adjektíva *rovnakotvárnny* (proti lat. *brachymis*), *priosový* (*adaxialis*) — *odosový* (*abaxialis*), *spojitobežný* — *brachydodromus*, *oblúkovobežný* — *camptodromus*.

Snaha nesledovať otrocky podobu latinských termínov viedla, prirodzene, aj k takým zložitým termínom ako *jahňada rozkvitajúca súčasne s listmi* — *amentum coetaneum*, *list na oboch stranách rovnakofarebný* — *folium concolor*, *peľnica taká dlhá ako nitka* — *anthera filamentum aequans*, *žilnatina vyčnievajúca na lici listu* — *venatio epidroma*, *vrcholovo súbežná žilnatina* — *venatio acrodroma*. Ďalším dôsledkom uvedenej snahy bola adaptácia mnohých latinských slov. Niekedy sa takéto slová uvádzajú ako synonymné k slovenským, napr. *spájadlo* — *konektív*, *výstelka* — *tapetum*, *dedublácia* — *zmnoženie*, *plodonos* — *karpofor*, *úkrojok* — *segment*, *cievica* — *tracheida*, *priečny* — *komisurálny*, *priečny čiže antiklinálny*, *krivobežný* — *kampylodrómný*, ale veľmi často ako jediné vyjadrenie: *vernácia*, *fylotaxia*, *estivácia*, *divergencia*, *dištancia*, *cenantium*, *gynaceum*, *foropódium* a pod.

Podrobný rozbor naznačených vlastností morfologickej a anatomickej botanickej terminológie by mohol byť predmetom osobitnej štúdie. V stručnej recenzii treba však ešte poukázať na dve veci. Predovšetkým na rozdiely voči Terminológii botanickej morfológie. Vo Flóre sa rešpektuje požiadavka rozlišovať odlišné pojmy, a preto sa znova uštaluje termín *stonka*, *kaulóm* za *kauloma* popri termíne *byl* za *caulis*; nie je však jasné, prečo sa pre *planta acaulis* zavádzajú obidve podoby, *bezbyľová* i *bezstonková* rastlina. Ďalšou novinkou je podoba *jednoklíčnolistový*, *dvojklíčnolistový* za staršie *jednoklíčny*, *dvojklíčny* (čes. *jednoděložný* a *dvojděložný*), resp. aj *viacklíčnolistový* a *bezklíčnolistový*, *zvinuto*

klíčnolistový, žliabkovito klíčnolistový, riasnato klíčnolistový. Sú to správne odvodeniny od základného názvu *klíčny list (cotyledon)*, ale je otázka, či by sa predsa len nevystačilo so skratkovitou podobou *jedno-klíčny, dvojklíčny*, najmä ak sa vezme do úvahy, že adj. *jednoklíčny* nevyjadruje vzťah k jednému klíku, pretože pre embryo sa ustaľuje podoba *klíček*, nie *klík*.

Napokon treba spomenúť niektoré nedôslednosti, ktoré do terminológie vkĺzli. Ustaľujú sa síce podoby *hmyzoopelivý, vodoopelivosť, vetroopelivosť, zveroopelivosť, slimákoopelivosť, vtákoopelivosť*, ale ostáva podoba cudzosprašná rastlina (hoci sa v tom istom bode uvádza podoba *cudzoopelenia*) a samosprašná rastlina (popri *samoopelenie*). Pre *phleoterma* sa ustaľuje raz podoba *fleoterm*, raz *fleoterma* (správnejšia by bola podoba *fleoterm*). Proti lat. *elaisoma* by bolo treba zaviesť podobu *elejosóm*, prípadne aj *elejzóm* (analogicky podľa *chromosoma* — *chromozóm*). Dĺžku treba vyznačiť aj v názvoch *exostóm* a *heterostýlia*. Nie je jasné, prečo sa proti lat. *pendulus* uvádza raz podoba *smútočný (corona pendula — smútočná koruna)*, raz podoba *previsnutý (frutex pendula — previsnutý ker)*. Zrejme nedopatrením sa uvádza slovo *prepážka* (tab. 117), lebo inde už je podoba *priehradka*.

Vcelku možno povedať, že terminológia v prvom zväzku Flóry Slovenska, i keď bola adaptovaná z českého rukopisu J. Dostála (s patričným ohľadom na štruktúru slovenčiny), predstavuje nový dôležitý krok vo vývine slovenskej botanickej terminológie i slovenskej terminológie a slovnej zásoby vôbec.

Ján Horecký

SLAVICA SLOVACA

Počínajúc rokom 1966 Ústav svetovej literatúry a jazykov Slovenskej akadémie vied v Bratislave vydáva vo Vydavateľstve Slovenskej akadémie vied časopis *Slavica Slovaca*.

Tento slavistický časopis má filologický charakter a bude sa venovať predovšetkým teoretickým literárnovedným a jazykovedným problémom, najmä otázkam porovnávacieho skúmania literatúr a jazykov, rozpracovaniu slovensko- a slovansko-inonárodných literárnych a jazykových vzťahov a súvislostí.

Pravidelne bude publikovať materiály z problematiky literárnovednej a jazykovednej slavistiky v najširšom zmysle slova. Okrem toho si bude všímať rozvoj literárnovedného a jazykovedného myslenia v jednotlivých slovanských a neslovanských krajinách; publikovať recenzie a zprávy o najnovšej slavistickej produkcii u nás i v zahraničí. Jednotlivé príspevky sa budú uverejňovať v slovenčine, v slovanských a prípadne v iných jazykoch.

Slavica Slovaca vychádza štyrikrát do roka, striedavo jazykovedné a literárnovedné číslo. Rozsah jednotlivých čísel je 96 strán, cena Kčs 10,-, ročné predplatné Kčs 40,-. Rozširuje PNS.

Informácie a objednávky vybavuje Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava, Klemensova 27, alebo Poštová novinová služba — Ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII.